

MAANPUOLUSTUSKORKEAKOULU

**VALEHTELUUN LIITTYVIEN FYYSISTEN MUUTOSTEN HYÖDYNTÄMINEN
RAJATARKASTUKSISSA**

Kandidaatintutkielma

Kadetti
Jori Tyni

97. Kadettikurssi
Rajavartiolinja

Maaliskuu 2013

MAANPUOLUSTUSKORKEAKOULU

Kurssi Kadettikurssi 97.	Opintosuunta Rajavartio-opintosuunta
Tekijä Kadetti Jori Tyni	
Tutkielman nimi VALEHTELUUN LIITTYVIEN FYYSISETEN MUUTOKSIEN HYÖDYNTÄMINEN RAJATARKASTUKSISSA	
Oppiaine, johon työ liittyy Johtaminen	Säilytyspaikka Maanpuolustuskorkeakoulun kurssikirjasto
Aika Tammikuu 2013	Tekstisivuja 34 Liitesivuja 2
TIIVISTELMÄ <p>Suomen valtakunnan rajalla tapahtuu rajanylityksiä yhä kasvavissa määrin, jolloin rajanylityspaineet sekä määrärahojen muutokset, aiheuttavat paineen rajatarkastuksien tehostamiselle. Rajanylittäjien lisääntyvän määrän takia rajatarkastustoimintaan liittyvät haasteet kasvavat, jolloin tarvitaan uusia käytäntöjä ja menetelmiä aiempien rajatarkastustoimintojen tueksi. Yksi näistä menetelmistä on ihmisen fyysisen toiminnan tarkkailu. Etenkin nonverbaalisen viestinnän kautta voidaan paljastaa asiakkaan mahdolliset, todelliset aiheet.</p> <p>Tutkin rajavartioaseman toimintatapakulttuuria tilanteessa, jossa ohjataan 3. maan kansalainen tarkempaan rajatarkastukseen ulkoisen käyttäytymisen perusteella. Tutkielmassani pohdin, onko rajatarkastuspaikalle mahdollista muodostaa toimintatapakulttuuria, jonka perusteella rajaa ylittävää matkustajaa voidaan epäillä laittomasta toiminnasta valehteluun liittyvän ulkoisen käyttäytymisen perusteella.</p> <p>Tutkimuksessa käytän kvalitatiivista eli laadullisen tutkimuksen menetelmää. Kvalitatiivisen tutkimuksen osalta olen päätenyt käyttämään aineistopohjaista sisältöanalyysiä. Aineistolle asetettuja vaatimuksia ovat ajankohtaisuus ja soveltuvuus aihealueeseen liittyen.</p> <p>Tutkimus jakautuu kuuteen päälukuun. Luvut 1 – 5, kuuluvat teoreettiseen osuuteen, jonka jälkeen luvussa kuusi, pohdin tutkimukseni tuloksia ja vastaan päätutkimuskysymykseen.</p>	
AVAINSANAT Rajatarkastus, valehtelu, petos, valheenpaljastus, organisaatiokulttuuri, johtaminen	

VALEHTELUUN LIITTYVIEN FYYSISTEN MUUTOKSIEN HYÖDYNTÄMINEN RAJATARKASTUKSISSA

SISÄLLYS

<i>Valehteluun liittyvien fyysisten muutoksien hyödyntäminen rajatarkastuksissa.....</i>	<i>1</i>
1 JOHDANTO.....	1
1.1 TAUSTAA	1
1.2 TUTKIMUSTEHTÄVÄ JA RAJAUS	2
1.3 LÄHDEAINEISTO JA AIEMPI TUTKIMUS	4
1.4 KÄSITTEIDEN MÄÄRITTELY	5
2 YMPÄRISTÖN VAIKUTUS ORGANISAATIOKULTTUURIIN	5
2.1 LÄNSIMAINEN JA ITÄMAINEN – NÄKEMYS ORGANISAATIOKULTTUURISTA	6
2.2 ORGANISAATIOKÄYTTÄYTYMINEN TAVOITTEIDEN SAAVUTTAMISEKSI.....	7
3 SANATON VIESTINTÄ.....	9
3.1 MITÄ ON SANATON VIESTINTÄ?.....	9
3.2 SANATTOMIEN VIESTIEN HAVAITSEMINEN.....	10
3.3 HUOMIOITAVAT ASIAT SANATTOMAN VIESTINNÄN TULKITSEMISESSA	12
4 VALHE, PETOS JA TOTUUS.....	15
4.1 VALEHTELU JA PETOS.....	16
4.2 TOTUUDEN KÄSITTÄMINEN	18
4.3 MIKSI IHMINEN VALEHTELEE?.....	19
5 VALEHTELUN NONVERBAALINEN VIESTINTÄ.....	20
5.1 PROSESSIT HAASTAVAT AIVOJEN KÄSITTELYKYKYÄ.....	21
5.1.1 TUNNEPERÄISET PROSESSIT	21
5.1.2 SISÄLLÖN SEKAVUUSPROSESSIT, KOGNITIIVINEN HAASTE KÄSITYSKYVYLLE.....	23
5.1.3 VALVOVAT PROSESSIT	25
5.1.4 ÄÄNEN KÄYTTÖ JA SANOJEN VALINTA.....	26
5.2 TÄRKEIMMÄT PERIAATTEET VALEHTELUN PALJASTAMISESSA	27
5.2.1 YHDEKSÄN OHJETTA VALEHTELUN JA PETOKSEN PALJASTAMISESSA.....	28
6 POHDINTA JA JOHTOPÄÄTÖKSET.....	31
6.1 VALHEEN PALJASTAMINEN PÄHKINÄNKUORESSA	32
6.2 VALEHTELUUN LIITTYVIEN FYYSISTEN MUUTOSTEN HYÖDYNTÄMINEN.....	33
6.3 JOHTOPÄÄTÖS	34

LÄHTEET

LIITTEET

VALEHTELUUN LIITTYVIEN FYYSISTEN MUUTOKSIEN HYÖDYNTÄMINEN RAJATARKASTUKSISSA

1 JOHDANTO

1.1 Taustaa

Ihmisen sanaton viestintä on usein meille intuitiivista ja huomaamatonta, mutta tulkitsemme kehonkieltä jatkuvasti. Henkilön salatessa jotakin, hän voi pyrkiä ohjaamaan käyttäytymistään vain joiltain osin siihen suuntaan, ettei se herätä vastapuolella epäilyksiä. Tällaisia tilanteita saattaa olla päivittäin, jolloin epäilemme toistemme sanomisia, tai toiminnan tarkoitusperiä.

Viestintä on paljon muutakin kuin sanojen vaihtamista. Koska sanat voivat olla valheellisia ja harhaanjohtavia, on edullista kyetä hyödyntämään kehon antamia signaaleja, joita vastakkainen osapuoli välittää tiedostamattaan. Kyseiset signaalit voivat paljastaa meille henkilön todelliset tarkoitusperät tai valheellisen kertomuksen.

Hyvä esimerkki kehon kielen signaalien aiheuttamasta pidätyksestä tapahtui Yhdysvalloissa vuonna 1999, jossa tulliupeeri esti terroristin aikeet tehdä pommi-iskun lentokentälle ulkoisen käyttäytymisen perusteella. Tulliupeerin epäilykset heräsivät rajanylittäjää kohtaan tämän hermostuneen ja ahdistuneen käyttäytymisen takia. Upseeri pysäytti henkilön kysyäksään hie- man lisää henkilön aikomuksista, tietämättään että hän oli terroristi. Tämän johdosta rajanylittäjä yritti paeta paikalta, muttei onnistunut. Hänen autostaan löydettiin räjähteitä ja ajastinlaitteistoja. Henkilö tuomittiin suunnittelusta tehdä pommi-isku Los Angelesin lentokentälle.¹ Alun perin siis kyseinen upseeri ei epäillyt miestä terrorismista, vaan koki miehen käyttäytyneen normaalia poikkeavalla tavalla. Pelkkä käyttäytymiseen liittyvä epäily voi johtaa kiinniottoon, kuten ääriesimerkissä todettiin.

¹ Joe Navarro, What every Body is saying, 2008, s. 24

Schengenin alueen rajasäännöstö on asettanut vaatimuksia Euroopan unionin (EU) rajavalvonnasta. Rajavalvontaan kuuluu rajaosuuden valvonnan ja sisäiselle turvallisuudelle aiheutuvien uhkien riskien, sekä muiden uhkien analysointi, jotka voivat aiheuttaa uhan rajaturvallisuudelle. Tämän lisäksi rajavalvontaan kuuluu myös henkilöihin ja ajoneuvoihin kohdistettavat tarkastukset.²

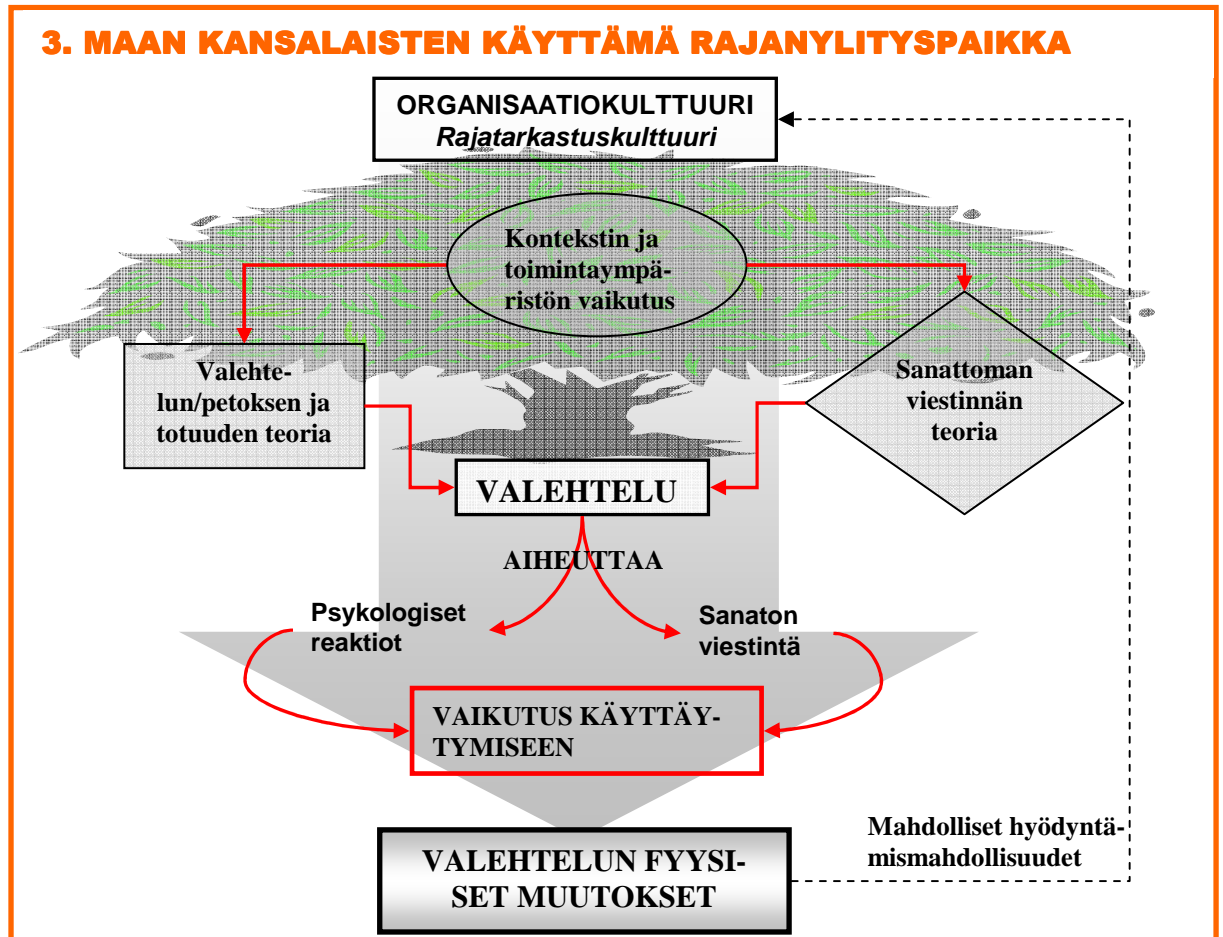
Rajatarkastuspisteillä, tarkastuksien määrä on kasvussa. Rajaliikenne on kasvanut ennätyslisisesti 2,6 miljoonalla rajanylittäjällä vuoden 2010 jälkeen. Pelkästään itärajan rajanylittäjien määrä 10,6 miljoonaa matkustajaa ja koko EU:n ulkorajan rajanylittäjien määrä oli 14,7 miljoonaa matkustajaa.³

Kasuvat rajanylitysmäärät aiheuttavat suuria paineita rajanylityspaikoilla, mitkä näkyvät jonoituksina rajatarkastuspisteillä. Organisaatiolle voi muodostua haasteita pysytellä muutoksen vauhdissa, jolloin organisaatiossa työskentelevien työtapojen tehostamiseen tulee kiinnittää huomiota. Matkustajamäärän paljous ja sekä työhön kohdistuvat paineet tarkastuksiin liittyen voivat asettaa haasteita varman ja turvallisen rajatarkastuksen suorittamiselle. Tämän tueksi, on edullista tutkia myös asiakkaan käyttäytymistä rajatarkastuksen aikana, sekä kuinka heidän tiedostamattaan antamia viestejä voidaan hyödyntää rajaturvallisuuden ylläpitämiseksi.

1.2 Tutkimustehtävä ja rajaus

Tutkielmassa pohditaan, onko 3.maan kansalaisen käyttämällä rajanylityspaikalla mahdollista hyödyntää fyysisen käyttäytymisen analysointia liittäen sen toimintatapakulttuuriin, jonka perusteella tehdään ratkaisuja tarkemman rajatarkastuksen suorittamisesta. Perustan tutkimukseksi tarkastelemalla organisaation sisällä tapahtuvan toimintatapakulttuurin muodostumista, sekä vertaamalla sitä käyttäytymispsykologian teoriaan valehtelun paljastamiseen liittyen. Pääpainona keskityn käyttäytymispsykologian teorian osalta valehteluun liittyvään aineistoon, jota tutkimalla saadaan tietoa valehteluun liittyvästä käyttäytymisestä. Tämän tiedon liitän organisaation toimintatapakulttuuriin pohtimalla, kuinka valehteluun liittyvää käyttäytymistä voidaan hyödyntää rajatarkastuksiin liittyen. Koska organisaatiokulttuurissa itsessään on aineista omalle tutkielmalleen, käsittelen sitä hyvin laaja-alaisesti ja pintapuolisesti sateenvarjokäsitteen tavoin.

² Euroopan parlamentin ja neuvoston asetus (EY) N:o 562/2006, 1mom, 8.k.)

Kuva 1. Työn rajaus.

Kuvassa 1. on avattu tutkielman rakennetta, sekä asiayhteyksiä käytännössä. Organisaatiokulttuuri sekä rajatarkastuskulttuuri toimivat yläkäsitteinä, joista pohditaan pintapuolisesti organisaatiokäyttäjymisen peruseriaatteita, sekä kuinka organisaatiokäyttäjyminen vaikuttaa rajatarkastusten suorittamiseen. Organisaation halutessa kehittää rajatarkastuskulttuuriaan valehtelun paljastamisen kautta, tulee perehtyä valehtelun/petoksen ja totuuden, sekä sanattoman viestinnän tulkitsemisen ja havaitsemisen teoriaan. Kumpaankin teoria-alueeseen vaikuttaa toimintaympäristö, eli konteksti, miten valhe ja käyttäjyminen muovautuvat ympäristön vaikutuksesta. Näiden alustuksien myötä, voimme käsitellä valehtelun vaikutusta asiakkaan käyttäjymiseen, jota mahdollisesti kyetään, tai ei kyetä, hyödyntämään rajatarkastustoimintaan ja rajatarkastuskulttuuriin liittyen.

Päätutkimuskysymyksenä on:

- Onko rajatarkastuspaikalle mahdollista muodostaa toimintatapakulttuuria, jonka perusteella rajaa ylittävää matkustajaa voidaan epäillä laittomasta toiminnasta valehteluun liittyvän ulkoisen käyttäjymisen perusteella?

³ Rajavartiolaitoksen vuosikertomus 2011 s. 4-6

Alatutkimuskysymyksinä ovat:

- Minkä vuoksi ihminen pyrkii valehtelemaan ja kuinka valehteluun liittyvä käyttäytymisen havaitaan?
- Onko valehteluun liittyvien fyysisten muutoksien havaitseminen mahdollista rajatarkastuksessa?

Tutkimuksessa käytän kvalitatiivista eli laadullisen tutkimuksen menetelmää. Laadullisessa tutkimuksessa pyritään kuvaamaan kohdetta kokonaisvaltaisesti liittäen se ympäröivään kontekstiin. Laadullisessa tutkimuksessa käytän aineistopohjaista sisällönanalyysiä, joka on yksi kvalitatiivisen tutkimuksen lajeista, jonka tarkoituksena on kyetä tekemään toistettavia ja päteviä päätelmiä tutkimusaineistosta ja sen suhteesta asia- ja sisältöyhteyteen.⁴

1.3 Lähdeaineisto ja aiempi tutkimus

Lähdeaineistona käytetään valmiita aineistoja ja tutkimustietoja. Vaatimuksia mitä lähdeaineiston osalta asetin, ovat ajankohtaisuus ja soveltuvuus. Vanhaa sekä uutta lähdeaineistoa verrataan toisiinsa, jolloin saadaan tiedon ristikkäisasettelua ja kyetään kyseenalaistamaan ja pohtimaan aineiston ja käytännön toiminnan välillä olevia ristiriitoja. Tuloksien kautta kyetään arvioimaan mahdollisten jatkotutkimusaiheiden tarvetta.

Rajavartiolaitoksessa Helsingin rajatarkastusosaston varapäällikkönä toiminut Kapteeniluutnantti Petri Härmän esiupseerikurssi 60:n tutkielmassaan ”Rajatarkastuskulttuuri - Rajavartiolaitoksen rajatarkastusten organisaatiokulttuuri”, tutki rajatarkastuskulttuurin ja rajavartiolaitoksen organisaatiokulttuurin eroja. Tutkielmassaan hän käsittelee kulttuurin erilaisuutta suuremman organisaation, ja pienen rajatarkastusyksikön tasolla, mutta valehteluun ja rajaa ylittävän asiakkaan käyttäytymiseen tarkkailuun hän ei paneudu. Tutkimusta valehteluun liittyvistä muutoksista ihmisen käyttäytymiseen ei rajatarkastukseen liittyen ole tehty.

Lähdeaineistona käytetään myös Euroopan Unionin parlamentin, ja neuvoston määrittelyä rajatarkastuksiin liittyvistä toimenpiteistä ja rajoitteista. Rajoitteita ovat mm; henkilöiden, heidän kulkuneuvojen, sekä heidän mukanaan olevan omaisuuden tuontiin ja vientiin liittyen, sekä kuljettamisesta alueen jäsenvaltioon, sekä Euroopan Unionin alueelle ja pois sieltä. Näi-

⁴ Sirkka Hirsjärvi, Pirkko Remes, Paula Sajavaara, Tutki ja Kirjoita, 1997, s. 152 - 153

den perusteella on määrätty rajatarkastuksiin liittyvät perusteet ja toimenpiteet asetuksen noudattamiseksi ja sen täyttämiseksi rajatarkastuksissa.⁵

Tieteellisen näkökulman kautta lähestyn tutkielmassani useiden käyttäytymispsykologien, kuten Paul Ekmanin, Albert Vrijn, David A. Campin ja Derren Brownin teoksia. Syvyyttä tutkielmaani lisään käyttämällä Poliisiammattikorkeakoulun ja FBI:n kirjallisuutta, liittyen kuulustelussa käytettyihin sanattomien viestien tarkkailun taktiikoihin, sekä petoksien ja valehtelun paljastamiseen.

1.4 Käsitteiden määrittely

Tutkielmassani käytettyjä oleellisia käsitteitä, on esitelty liitteessä 1. Muita keskeisiä käsitteitä määritellään ja käsitellään niiden aihealueisiin liittyen. Tämä johtuu tutkijoiden erilaisista näkökulmista, joita pohditaan käsitteiden keskeisten aihealueiden sisällä.

2 YMPÄRISTÖN VAIKUTUS ORGANISAATIOKULTTUURIIN

Organisaatiokulttuuri on yksi – neljästä johtamisen osa-alueesta, joita ovat ihmisten johtaminen (*leadership*), asioiden johtaminen (*management*), organisaatiokulttuuri ja organisaati rakenne. Organisaatiokulttuuria tutkittaessa keskitytään tarkastelemaan ihmisten vuorovaikutusta organisaatiossa ja kuinka organisaatio selviytyy ihmisten toimin ympärillä olevista haasteista ja muutoksista.

Ympäristö muovaa organisaatiota aina sen perustamishetkestä lähtien. Tähän vastatakseen organisaation on ollut tarve luoda erilaisia keinoja vastata ympäristön tuomiin haasteisiin, jotta organisaation tarkoituksen, eli tavoitteen saavuttaminen onnistuu. Näiden toimintojen pohjalta ihminen on luonut toimintamalleja, normeja ja tapoja, joilla vastata haasteisiin, synnyttään organisaatiokulttuurin. Mahdollisesti siteeratuin organisaatiokulttuurin ja organisaatiokäytännön tutkija Edgar H. Schein toteaaakin, että organisaatio ei voi toimia ilman kulttuuria, eikä kulttuuria voi muodostua ilman organisaatiota. Ilman toistensa suhdetta, jää ainoastaan vain joukko ihmisiä.⁶

⁵ Euroopan parlamentin ja neuvoston asetus (EY) N:o 562/2006 1.mom, 8. kohta ja 2. artikla, 9. kohta

⁶ Edgar H. Schein, Organisaatiokulttuuri ja johtaminen, 1987, s. 66 – 69

Organisaatiokäyttäytyminen on eräänlainen ilmentymä organisaation sisällä olevien toimijoiden suhteesta ja siitä, kuinka se näkyy ulospäin. Näiden vuorovaikutus on hyvä ymmärtää, jotta kyetään arvioimaan niitä käyttäytymisnormeja, jotka organisaation alkuvaiheessa syntyvät ja muokkautuvat haasteiden edessä.

2.1 Länsimainen ja itämainen – näkemys organisaatiokulttuurista

Koska organisaatio ei voi muodostua ilman kulttuuria, eikä kulttuuria voida muodostua ilman organisaatiota, käyvät ne jatkuvaa muutosta keskenään, jossa ihminen pyrkii löytämään tasapainon, tai dominoidaan kulttuuria siten, että se alistuu organisaation tahtoon. Juuri edellinen näkemys, kuuluu länsimaiseen ajatteluun. Näkemys harmoniasta ja tasapainosta, on peräisin itämaisestä ajattelutavasta.

Länsimaissa organisaation, eli yhteisön tavoite, on dominoida ympäristöä siten, että sitä kyetään hallitsemaan ja alistamaan siinä esiintyviä muutoksia tai ongelmia. Tämä tarkoittaa sitä, että toiminnot ovat suoritussuuntaisia. Pyritään siis löytämään ja tarttumaan ongelmaan, ettei se uhkaksi organisaation rakennetta ja sen toimintaa.⁷

Itämainen käsitys on, että ihminen kykenee saavuttamaan tasapainon ympäristönsä kanssa, pyrkien sopeutumaan ympäristössä oleviin tekijöihin, eikä poistamaan niitä. Käsitys korostaa, että ympäristön tuomat haasteet sekä sen muutokset, käynnistävät organisaatiossa muutoksia, jotta se kykenisi jatkamaan toimintaansa.⁸

Rajavartiolaitos kuuluu länsimaiseen organisaatiokäsitykseen, sillä rajanylityspaikoilla ei kyettä mukautumaan yksittäisiin ympäristön muutoksiin. Rajavartiolaitokselle laaditut lait ja säädökset, ovat määritelty suomen oman hallituksen, sekä Euroopan Schengen – alueen rajasäännösten kautta, joten ne määräävät organisaatiolle tietyt puitteet, joiden sisällä, sekä millaisten velvoitteiden mukaisesti tulee toimia. Tässä valossa voidaan nähdä, että kuulumme vahvasti länsimaiseen näkemykseen ympäristön sekä organisaation välillä. Kuitenkin ympäristöä muokkaavien tekijöiden, eli rajaa ylittävien asiakkaiden kanssa toimiessaan, rajavartijat sopeutuvat erilaisiin tilanteisiin asiakkaiden kanssa. Toinen sopeutumistilanne ilmenee, jos muutos tulee suuremmissa mittakaavassa. Esimerkiksi lakien ja määräyksien antajat, voivat muuttaa toimintaympäristöä, sekä resursseja tavalla, joiden vuoksi muutoksia tulee toteuttaa organisaatiotasolla tehtävien täyttämiseksi. Yksi tällainen muutos, on esimerkiksi määräraho-

⁷ Pauli Juuti, Organisaatiokäyttäytyminen, 2006, s. 247

⁸ Sama, s. 247

jen muutokset, johon rajavartiolaitoksen tulee sopeutua organisaatorakenteitaan muuttamalla ja muokkaamalla.

Organisaation muodostuessa johtoportaista, sekä työportaista, ihmiset ovat oleellinen osa organisaatiota. Koska ihmiset muodostavat joukossa erilaisia kulttuureja, muokkaavat ne myös organisaatiota suuresti. Länsimaalainen näkemys organisaatiosta korostuu, jos esimerkiksi asiakkaan ja rajavartijan välillä ei päästä yhteisymmärrykseen, joutuu organisaatio alistamaan organisaatiota uhkaavan ongelman, tarvittaessa voimankäytöllä.

Voidaanko siis väittää, että länsimaisen organisaatiokulttuurin lisäksi, tulee olla myös itämaista organisaatiokulttuuria, jotta yhteistyö olisi rajatarkastusorganisaation, sekä rajanylittäjien välillä sujuvaa? Asiakaspalvelun näkökulmasta varmasti osittain näin onkin niin pitkään, kunnes rajanylittäjien toiminta ei ylitä lain määrittämiä raameja, jolloin ongelma muodostuu niin suureksi, että se täytyy organisaation puolustamiseksi alistaa organisaation tahtoon.

2.2 Organisaatiokäyttäytyminen tavoitteiden saavuttamiseksi

Työntekijöiden toimintaa ”tilanteen vaatimalla tavalla”, voidaan kutsua tietynlaiseksi organisaatiokäyttäytymiseksi. Käytännössä se on organisaatiokulttuurin ja organisaatorakenteen alainen soveltava tieteenala, joka pyrkii ymmärtämään ihmisten käyttäytymistä työelämässä, sekä kuvailla ihmisten työhön suhtautumista ja parantaa organisaation tuottavuutta ja toimivuutta.⁹ Paul Hersey ja Kenneth H. Blanchard näkevät organisaatiokäyttäytymisen sen sisällä tapahtuvan yksilö- ja kollektiivikäyttäytymisen, organisaation rakenteen, toimintojen ja yhteysien väliseksi suhteeksi.¹⁰

Organisaatiokäyttäytyminen on siis hyvin toimijakeskeinen käsite, koska se vaatii ihmisten ja työhön liittyvien asioiden, kuten tehtävien, tavoitteiden ja niiden saavuttamisen vuorovaikutusta. Kyseessä on siis tiede, joka tutkii ihmisten tapaa päästä tavoitteisiin ulkoisten tekijöiden alla. Juuti korostaa ihmisen käyttäytymisen merkityksen tärkeyttä työn tehokkuuden ja parantamisen osalta, kun taas Hersey ja Kenneth keskittyvät eri tekijöiden välisiin vuorovaikutussuhteisiin. Rajatarkastuksien osalta, ulkoisten tekijöiden aiheuttamia paineita voivat olla esimerkiksi kasvava rajanylitysliikenne ja kansainvälinen rikollisuus. Organisaatiokäyttäytyminen rajatarkastuskontekstiin sidottuna tarkoittaa ihmisten toimintaa ulkoisten paineiden alaisuudessa, sekä niitä toimenpiteitä, joita suoritetaan ongelmien ratkaisemiseksi.

⁹ Pauli Juuti, Organisaatiokäyttäytyminen, 2006, s. 13

Organisaatiokäyttäytyminen voidaan nähdä yksilötasolla persoonallisuuden ja odotusten vuorovaikutuksen tuloksena. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että itse tehtävää hoitavalle henkilölle jää hyvin vähän tilaa yksilöllisen persoonallisuuden ilmaisemiseen. Tämä näkyy esimerkiksi sotilaalla, sillä armeijan sotilaan käyttäytymisen voidaan sanoa miltei kokonaan muokautuvan rooliodotusten mukaisesti. Toisaalta itsenäisesti toimivan tutkimuskemistin mahdollisuudet ilmaista omaa persoonallisuuttaan ovat huomattavasti suuremmat, koska hänen käyttäytymisensä ei odoteta olevan jonkin organisaation ulkoisten tunnusmerkkien mukaista.¹¹

Rajavartijalle tilanne on hyvin samantapainen kuin sotilaalla. Koska länsimainen kulttuuri pyrkii muovaamaan ja hallitsemaan ympäristöönsä, on toiminnalle säädetty tietyt määräykset, joiden pohjalta toimitaan. Rajavartijoilta odotetaan heidän tekevän työnsä siten, että tehtävä täytetään. Vanhojen toimintatapojen käyttäminen ei kannusta uusien toimintatapojen muodostamiseen, sillä ne ovat todettu toimiviksi. Ulkoisten paineiden vuoksi, tulee organisaation miettiä uusia lähestymistapoja kustannustehokkaaseen rajatarkastukseen.

Rajatarkastukset ovat hyvin prosessikeskeisiä, sillä rajatarkastuksen suorittamiseen on määrätty tietty taso, johon tarkastuksessa tulee päästä. Samaan aikaan pyritään tavoitteisiin, eli mahdollisimman nopeaan ja huomaamattomaan rajatarkastukseen, eli asiakasystävälliseen toimintaan. Jotta tarkastus olisi tuloksellista, tulee tarkastuksen olla tarpeeksi kattavaa rikollisten, tai luvottomasti rajaa ylittävien kiinnisaamiseksi. Tämä aiheuttaa ristiriidan, sillä prosessikeskeisyys ja tavoitekeskeisyys eivät tue toistensa päämääriä.¹² Tämän vuoksi, tulee pohtia mahdollisuuksia niiden keinojen luomiselle, jotka tukevat molempia päämääriä.

Rajavartijalle on määrätty prosessikeskeinen taso tarkastustehtävässään, mutta ei erillistä käskyä siitä, kuinka hän tehtävän vaatiman tason saavuttaa. Tällöin korostuu henkilön toimivaltuuksien tuoma virkavastuu, eli jokainen rajavartiomies vastaa omista teoistaan.¹³ Länsimaisen käsityksen mukaan, sekä määräyksien ja velvoitteiden perusteella, tehtävänä on leimata rajanylittävän passi ja päästää henkilö jatkamaan matkaa, jos henkilöllä on kaikki asiakirjat kunnossa. Kaikkia rikkomuksia ei aina havaita järjestelmistä, jolloin passintarkastajan oma motivaatio ja kiinnostus tehtäväänsä kohtaan mahdollistaa persoonallisuuden ilmaisun, esi-

¹⁰ Paul Hersey, Kenneth H. Blanchard, Organisaatiokäyttäytymisen perusteet, 1975, s. 7

¹¹ Sama, s. 126

¹² Petri Härmä, Rajatarkastuskulttuuri – Rajavartiolaitoksen rajatarkastusten organisaatiokulttuuri, Esiupseerikurssi 60 tutkielma. Maanpuolustuskorkeakoulu. Huhtikuu 2008, s. 32

¹³ Sama, s. 32

merkiksi arvioimalla rajanylittäjän käyttäytymistä. Käyttäytymisen arviointi voi johtaa suuriin toimenpiteisiin, kuten tutkielman alussa esitetystä esimerkistä todettiin.

3 SANATON VIESTINTÄ

Kuinka ihmisen käyttäytymistä kyetään arvioimaan ja mitä asioita siinä tulee ottaa huomioon? Koska ihmisen käyttäytymisen arviointi on ikään kuin huomaamatonta valvontaa, on sen suorittaminen työtehtävän ohessa mahdollista. Tässä luvussa käsitellään ihmisen käyttäytymiseen liittyviä teoreettisia perusteita, jotka ovat edellytyksenä ihmisen käyttäytymisen, ja eritoten sanattoman viestinnän ymmärtämiseksi. Jo pelkästään kyky sanattomien viestien lukemisesta, syventää käsitystä rajanylittäjien käyttäytymisestä raja-asemalla, sekä auttaa ymmärtämään eri käyttäytymismallien taustatekijöitä.

3.1 Mitä on sanaton viestintä?

Sanallista viestintää ovat puhe sekä kirjoitettu kieli. Sanatonta viestintää ovat ilmeet, eleet, erilaiset asennot sekä ihmisen käyttämä ulkoasu.¹⁴ Tavoitteena sanattomissa viesteissä on välittää henkilön ajatuksia epäsuorasti viestin vastaanottajalle ilmeiden, eleiden, kosketuksen, fyysisten liikkeiden, asentojen, kehon koristelujen ja jopa henkilön äänensävyn sekä äänen kovuuden avulla.¹⁵

Esimerkiksi ilmeitä voivat olla vihan, tai surun tunteeseen liittyvät kasvojen ilmeet, kuten kulmakarvojen rypistäminen, tai hampaiden pureminen yhteen. Eleiksi voidaan luokitella iloisuuteen liittyvät eleet, kuten normaalia aktiivisemmat käsien tai kehon liikkeet. Asento, kuten nojaaminen seinää vasten, voi kertoa henkilön kokemasta tunnetilasta. Toinen helposti havaittava esimerkki, on asennossa seisova sotilas. Tämä mahdollisesti antaa mielikuvan kurinalaisesta ja päämäärätietoisesta henkilöstä. Sotilaiden tai muiden viranomaisten univormut viestittävät heidän asemastaan tai tehtävästään yhteiskunnalle. Viestintä on siis muutakin kuin sanojen vaihtoa.

Tutkijoiden näkemykset vaihtelevat, mutta pääsääntöisesti viestinnästä sanojen osuus on vain 20–30 % ja loput 70–80 % koostuu oheisviestinnästä. Siihen kuuluu kehonkieli, etäisyys- ja

¹⁴ Matti Klemi, *Sanaton Kieli*, 1988, s. 27

¹⁵ Joe Navarro, *What Every Body Is Saying*, 2008, s. 3 - 4

reviirikäyttäytyminen sekä ilmiasu¹⁶. Fyysiseen voimannäyttöön tai uhkailuun viittaavissa tilanteissa sanattomien viestien osuus voi ylittää jopa sataan prosenttiin. Muuten normaaleissa sosiaalisissa tilanteissa, sanattomien viestien osuus on noin 60–65% kokonaisviestinnästä.¹⁷

Vaikkakin verbaalisen viestinnän osuus on tutkimusten mukaan kokonaisviestinnästä alle puolet, ihminen pääsääntöisesti viestittää ympärilleen sanallisesti. Tämä aiheuttaa sen, että aivojen kapasiteetti ja fokus, on kohdistettu lauseiden ja sanojen muodostamiseen ja tuottamiseen. Koska olemme tottuneet tähän toimintatapaan, emme koe sanattomien viestien olevan niin merkityksellisiä. Emme välttämättä tiedosta viestivämme sanattomasti, ellei se ole tarkoituksellista. Keskitymme sanallisen viestin manipulointiin, joka vie aivojen kapasiteettia käsitellä ja kontrolloida sanattomia viestejä, jolloin sanattomat viestit saattavat heijastaa henkilön aitoja tunteita.¹⁸

Rajanylityspaikalla toimiva rajatarkastaja viestittää sanattomasti rajaa ylittävälle asiakkaalle jo ennen kuin itse kanssakäyminen tarkastuspisteellä alkaa. Työ on asiakaspalvelua, minkä tulee perustua lain antamiin valtuuksiin. Ulkoasu kertoo asiakkaan asioivan viranomaisen kanssa, joka voi luoda asiakkaalle mahdollisia ennako-odotuksia kanssakäymiseen liittyen, riippuen asiakkaan aiemmista kokemuksista. Olivatpa kokemukset negatiivisia tai positiivisia, tulee asiakaspalvelun olla ystävällistä ja riittävän tehokasta. Ystävällistä ja asiantuntevaa toimintaa kuvaavia piirteitä voidaan vahvistaa sanattomin viestein hymyilemällä ystävällisesti, sekä toimimalla määrätietoisesti. Puhuttaessa, äänen sävyn ja kovuuden muutoksilla voidaan käsitellä erilaisia tilanteita suuntaan, mikä on sekä asiakkaan että rajavartijan edun mukaista. Esimerkiksi ongelmatilanteissa, joissa joudutaan käskyttämään ja käyttämään voimaa, tulee äänen käyttö olla jämääkää ja selkeää. Epävarmuus käskemisessä sekä toiminnassa voimankäytön tilanteissa voi provosoida asiakasta testaamaan rajavartioiden osaamista ja kärsivällisyyttä, mikä voi pahimmillaan johtaa epäammattimaiseen toimintaan ja jopa hätävarjeluun.

3.2 Sanattomien viestien havaitseminen

Sanattomien viestien havaitsemisessa ja tulkinnassa tulee keskittyä tarkkailemaan henkilön tapaa, *miten* hän sanottavansa sanoo. Haasteena kuitenkin tulee olemaan se, että ihmiset käyttäytyvät toisten seurassa eri tavoin.¹⁹ Toisin sanoen henkilö, joka tulee rajatarkastukseen, voi

¹⁶ Matti Klemi, *Sanaton Kieli*, 1988, s. 30 - 31

¹⁷ Joe Navarro, *What Every Body Is Saying*, 2008, s. 4

¹⁸ Sama, s. 4

¹⁹ Derren Brown, *Miten Mieltä Hallitaan*, 2010, s. 256 - 257

käyttäytyä ja käyttäytyykin todennäköisesti huomattavasti eri tavoin kuin normaalissa sosiaalisessa kanssakäymisessä.

Käyttäytymiseen vaikuttaa myös ihmisten kasvatus ja kasvuympäristö, joiden perusteella ihmiset kasvavat erilaisiksi persooniksi, joka näkyy heidän käyttäytymisessään. Henkilö, joka on kasvanut Euroopassa ja saanut normaalin, kulttuurille ominaisen kasvatuksen, voi ajatella ja käyttäytyä huomattavasti eri tavoin kuin Lähi-idästä kotoisin oleva henkilö.²⁰ Kulttuurillisista taustoista huolimatta, ihmiset jakavat myös sellaisia sanattomia tunnetiloja, jotka ovat globaaleja.

Globaaleiden ilmeiden ja eleiden ansiosta, ihmisellä on kyky lukea henkilön sanatonta käyttäytymistä, vaikka kohdehenkilö olisi täysin eri kulttuurista. Esimerkiksi ilmeet kertovat meille hyvin nopeasti, onko henkilö iloinen, surullinen vai neutraali. Kasvoista nähtävä suru, ahdistuneisuus tai innostuneisuus on tunnistettavissa. Yleensä niihin liittyy myös käyttäytymisen liitännäiset, kuten iloisuuteen aktiivinen muu kehon liikehdintä, tai suruun liittyvä vartalon kääpertyminen tai kasvojen peittäminen. Tunnetilojen tunnistaminen sekä niiden liitännäisten, eli tunnekimppujen havaitseminen, mahdollistaa suuremman tiedonkeruun tarkkailtavan henkilön käyttäytymisestä. Tiedon määrän kasvaessa, kyetään saadusta tiedosta erottamaan ne käyttäytymiseen liittyvät, oleellimmat tunnetilat ja eleet, joihin kiinnittää huomiota.²¹

Tunnetilojen muutokset muovaavat käyttäytymistä myös kehon kielen osalta. Tämän vuoksi, on tärkeää tunnistaa kehon kielen yllättäviä *muutoksia*. Huomion kiinnittäminen yhteen eleeseen ei ole tarkoituksenmukaista, sillä esimerkiksi katsominen vasemmalle ylös ei välttämättä tarkoita, että henkilö esimerkiksi valehtelee. Normaalista käyttäytymisestä poikkeavat käyttäytymismallit ovat suhteellisen helppo havaita.²² Iloisen henkilön kuullessa negatiivisia uutisia, esimerkiksi ystävän kuolemasta, hän saattaa järkyttyä ja näin muuttaa käyttäytymistään dramaattisesti. Yllättävät eroavaisuudet käyttäytymisessä havaitaan, jonka vuoksi normaalin käyttäytymisen ymmärtäminen on oleellista myös käyttäytymiseen liittyvien muutoksien havaitsemisessa.

Kehonkielen havaitsemisessa tulee ottaa myös huomioon ne viestit, joita ihmiset eivät toivoisi näkevänsä. Tämä aiheuttaa usein sen, että esimerkiksi valehtelijaa uskotaan, koska suojelem-

²⁰ Judi James, *Kehonkieli työelämässä*, 2001, s. 127

²¹ Derren Brown, *Miten Mieltä Hallitaan*, 2010, s. 258

²² Sama, s. 263

me itseämme kuulemasta epämiellyttäviä asioita.²³ Sanattomien viestien havaitsemisessa tulee siirtyä tarkkailijan mukavuusalueen ulkopuolelle havaitsemaan asioita, joista emme itsekään pidä. Tämä on kuitenkin tärkeää, sillä sanattoman viestin tulkitseminen tulee olla laaja-alaista ja ennakkoluulotonta.

Derren Brown korostaa kehon kielen tulkinnassa peruslinjan ja vakiokäyttäytymisen pohjan asettamisen tärkeydestä. Peruslinja asetetaan kiinnittämällä huomiota luonnollisiin rytmeihin ja rentoihin eleisiin. Tärkeää on varmistaa, että tarkkailtava on rentoutunut eikä koe turhaa stressiä tilanteesta, jolloin kehonkieli on aidoimmillaan.²⁴

3.3 Huomioitavat asiat sanattoman viestinnän tulkitsemisessa

Joe Navarro on koostanut erityistä huomiota vaativia seikkoja ihmisen käyttäytymiseen, sekä niiden perusteella käyttäytymisen vakiomallien muodostamiseen liittyen. Tarkastelun pohjaksi tulee muodostaa käsitys ihmisestä tämän ollessa joutilaassa tilassa. Näin kyetään tarkkailemaan kehon liikkeitä ja eleitä, jotka liittyvät oleellisesti tarkkailtavan normaaliin käyttäytymiseen.²⁵

Toiseksi täytyy ymmärtää, missä kontekstissa kyseinen ele tai ilme tapahtuu. Jos henkilö nauraa tai hymyilee, on tärkeää huomioida mahdollisen ympäristön aiheuttama syy tunnetilan kokemiselle. Jokaiselle tunnetilalle on mahdollista muodostaa tällainen konteksti, eritoten niille, joita esiintyy maailmanlaajuisesti.²⁶

Maailmanlaajuiset, eli globaalit eleet ovat hyvin yleisiä, jotka periytyvät ihmisten kehityshistoriasta. Esimerkiksi huulien kapeneminen näkyvistä voi viitata huolestumiseen. Aggressiivisuuteen viittaavaa globaalia käyttäytymistä on esimerkiksi nyrkkien puristaminen yhteen. Hyvä esimerkki innostumisesta, tai positiivisesta tunnetilasta, on kehon aktiivisuuden lisääntyminen, mikä ilmenee hyppimisenä tai käsien lisääntyneinä liikkeinä, jota seuraa hymyileminen tai nauraminen.²⁷ Missä päin maailmaa tahansa, erityisesti aggressiivisuuteen, suruun ja iloon liittyvät eleet ovat tunnistettavissa, sillä ne auttavat ymmärtämään perustunnetiloihin liittyvää käyttäytymistä. Henkilön tunnetiloja voidaan tarkkailla, vaikka kaikki rajanylittäjät olisivat eri etnisistä alkuperistä, ainakin globaalien eleiden kautta.

²³ Judi James, *Kehonkieli työelämässä*, 2001, s. 133

²⁴ Derren Brown, *Miten Mieltä Hallitaan*, 2010, s. 263 - 264

²⁵ Joe Navarro, *What Every Body Is Saying*, 2008, s. 7

²⁶ Sama, s. 7 - 8

²⁷ Sama, s. 8-12

Yksilölliset eleet ja viestit ovat globaalien sanattomien viestien vastakohtia. Yksilölliset eleet paljastuvat nopeimmin ihmisistä, joiden käyttäytyminen on meille tuttua. Joku saattaa puhuesaan elehtiä käsillä hyvin aktiivisesti, tai hieroa niskaansa. Kun tällaisia yksityiskohtaisia käyttäytymismalleja tunnustetaan normaalin käyttäytymiseen liittyen, niiden puuttuminen voi antaa tarkkailijalleen tietoa henkilön muuttuneesta tunnetilasta.²⁸

Tuntemattomien henkilöiden yksilöllisiä sanattomia viestejä on huomattavasti vaikeampaa havaita, jolloin tiedot henkilön taustasta ja toimintatavoista, sekä käsitys henkilön persoonasta auttavat yksilöllisten eleiden tunnistamisessa. Harjaantunut tarkkailija kykenee luomaan mielikuvan, tarkkailtavan kohteen yksilöllisten eleiden määrästä ja niiden ilmenemismuodoista.

Tähän vaaditaan tarpeeksi aikaa, sekä mahdollisuus tarkkailla kohdetta ilman, että kohde itse tietää olevansa tarkkailun alla.²⁹ Valvontakamerat mahdollistavat edellä mainitun tarkkailutavan hyvin, sillä tarkkailtava ei näe, kuka häntä tarkkailee, vaikka tiedostaakin valvontakameran merkityksen valvontavälineenä. Haasteeksi muodostuu valvontakameran liikutettavuus ja kuvan laajuus, jotta kohdehenkilö pysyisi kuvassa mahdollisimman pitkään yhtäjaksoisen tarkkailun suorittamiseksi.

Tarkkailuajan lisäksi, toinen haaste yksilöllisten eleiden tunnistamisessa liittyy tarkkailtavien määrään. Sesonkiaikaan rajanylityspaikan kautta kulkee suuria määriä ihmisiä, joiden kaikkien pohjakäyttäytymisen, tai yksilöllisten eleiden tarkkailu on mahdotonta. Ruuhkan välttämiseksi rajatarkastajan tulee toimia ripeästi, mutta tehokkaasti.

Viides huomio, kohdistuu tarkkailtavan henkilön pohjakäyttäytymisen muodostamiseen. Pohjakäyttäytymisen hyödyntäminen onnistuu niiden henkilöiden osalta, joiden kanssa ollaan säännöllisesti vuorovaikutuksessa. Tällaisia henkilöitä voivat olla esimerkiksi perheenjäsenet ja läheiset ystävät. Pohjakäyttäytymistä ovat esimerkiksi tapa, jolla henkilö asettelee kätensä tuolille istuessaan, tai käsien pitäminen taskussa kävelemisen aikana.³⁰

Etenkin sosiaalisissa tilanteissa, pohjakäyttäytymisen ympärille muodostuu käyttäytymissarjoja. Tunnetilaan liittyy lähes aina useampia eleitä, joita tarkkailemalla voidaan varmistaa tunnetilan aitoutta. Stressiin liittyviä eleitä henkilöstä riippuen, voi olla kynän pyörittäminen sor-

²⁸ Joe Navarro, *What Every Body Is Saying*, 2008, s. 12

²⁹ Sama, s. 12

missa, josta seuraa huulien kapeneminen ja silmien siristäminen. Tällaisia eleiden sarjoja kutsutaan elekimpuiksi, joita usein seuraa rauhoittava elekieli, esimerkiksi niskan hierominen. Rauhoittavan eleen tarkoitus on stressin lievittäminen, jotta henkilö selviytyisi tilanteesta mahdollisimman vähillä psyykkisillä resursseilla. Tällaisia käyttäytymissarjoja havainnoimalla, voidaan saada vahvistavia viitteitä henkilön hetkellisestä tunnetilasta.³¹

Pohjakäyttäytymisen ja yksilöllisen käyttäytymisen saattaa helposti sekoittaa toisiinsa. Tulee muistaa, että pohjakäyttäytyminen muodostuu pitemmän ajan kuluessa. Sitä voidaan kutsua esimerkiksi ”tavaksi” tehdä asioita. Yksilöllinen käyttäytyminen on hyvin tunnesidonnaista käyttäytymistä, jota ei ilmene suurimmalla osalla ihmisistä, vaan sen voidaan todeta olevan ihmisen piirre.

Sanattoman viestinnän tulkitsemisessa, tulee ottaa myös huomioon yllättävät tunnetilan muutokset, jotka viittaavat tarkkailtavan henkilön aikomuksiin. Tämä pätee sekä yksilöllisessä että globaaleissa käyttäytymismalleissa. Surun muuttuessa iloksi, tunnetilojen välittämät eleet muuttuvat dramaattisesti. Huomatessa selkeitä tunnetilan muutoksia, tarkkailijalla on mahdollista ennakoida muuttuneeseen tunnetilaan liittyviä eleitä, joilla vahvistaa tunnetilan aitous. Ennakointiin liittyy kuitenkin suuria riskejä. Tärkeää onkin tunnistaa vääriä tai harhaanjohtavia käyttäytymismalleja.³²

Seuraavaksi huomion kohdistaminen liittyy mukavuuden ja epämukavuuden -tunteen tunnistamiseen. Jokainen tunnetila lokeroituu ikään kuin mukavuus- ja epämukavuusalueelle. Tyytyväisyys, ilo ja rentoutumisen tunne kuuluvat selkeästi mukavuusalueeseen, toisin kuin surullisuuden, stressin ja ahdistuneisuuden tunteet.³³ Eritoten negatiiviset tunteet sisältävät hyvin vahvoja elekimppuja, joiden havaitseminen on suhteellisen helppoa. Suruun liittyvä elekimppu voi sisältää eleitä, kuten suupielten kaartumisen alaspäin, kyynelehtiminen, katseen suuntautuminen alaspäin, sekä ryhdin huonontumisen.

Viimeisenä asiana Joe Navarro korostaa sanattoman viestinnän tulkinnassa tarkkailijan omaa hienovaraisuutta. Jos tarkkailija itse viestittää kohdehenkilölle tarkkailevansa häntä, kyseinen

³⁰ Joe Navarro, *What Every Body Is Saying*, 2008, s. 12

³¹ Sama, s. 12 - 13

³² Sama, s. 15

³³ Sama, s. 17

henkilö muuttaa käyttäytymistään radikaalisti. Voi olla että henkilö pyrkii poistumaan paikalta, koska ei koe oloaan turvalliseksi jatkuvan tarkkailun alaisuudessa.³⁴

Rajaa ylittävän näkökulmasta, raja-asemalla toimivien rajaviranomaisten tehtäviin kuuluu rajaturvallisuuden ylläpito, rajatarkastukset ja rikostorjunta, jolloin rajanylittäjien tarkkailu kuuluu osana rajanylitysprosessia. Tarkkailu tiedostetaan ja hyväksytään raja-asemalla, mutta se voi myös muuttaa rajanylittäjän käyttäytymistä liioitellun neutraaliksi, joka saattaa herättää tarkkailijoissa lisäkysymyksiä

Oleellisinta sanattoman viestinnän tulkinnassa on kehonkielen tärkeimpien *muutoksien* etsiminen ja niiden tulkitseminen. Kehonkielen tehokkaassa tulkitsemisessä tulee ensin ymmärtää tarkkailtavan henkilön normaalia käyttäytymistä, joka mahdollistaa normaalista poikkeavan käyttäytymisen havaitsemisen.³⁵

Derren Brown korostaa peruslinjan ja vakiokäyttäytymisen pohjan asettamisen tärkeydestä. Peruslinja asetetaan kiinnittämällä huomiota luonnollisiin rytmeihin ja rentoihin eleisiin. Tärkeää on varmistaa, että tarkkailtava on rentoutunut, eikä koe turhaa stressiä, jolloin kehonkieli on aidoimmillaan.³⁶

Kehonkielen tulkitsemisessä tulee noudattaa puolueettomuuden ja ennakkoluulottomuuden periaatteita. Rajatarkastustilanteessa puolueettomuus on helppo toteuttaa, sillä lähtökohta on, että kukaan rajanylittäjä ei ole rikollinen ilman rikokseen viittaavaa näyttöä. Ongelmia saattaa ilmetä rajavartioilla rajanylittäjiin kohdistuvissa ennakkoluuloissa. Jos valtavirtäväestöön, satuu muusta etnisestä alkuperästä olevia henkilöitä jotka erottuvat ”normaaleista rajanylittäjistä”, saatetaan näihin henkilöihin kiinnittää tarkempaa huomiota, jolloin valtavirtaan kuuluva rikollinen saattaa hyötyä tilanteesta.

4 VALHE, PETOS JA TOTUUS

Organisaatiolla on kykyä tulkita ihmisen sanatonta viestintää esimerkiksi rajanylityspaikalla. Tähän liittyy kuitenkin useita haasteita, joiden eteen organisaation on mahdollisesti muutettava esimerkiksi rajatarkastuskulttuuria, jotta sanattomien viestien havaitseminen olisi tehokas-

³⁴ Joe Navarro, *What Every Body Is Saying*, 2008, s. 17

³⁵ Derren Brown, *Miten Mieltä Hallitaan*, 2010, s. 263

³⁶ Sama, s. 263 - 264

ta. Sanattomia viestejä on lukemattomia, jotka ovat usein myös yksilöllisiä, joten olisi mahdollista arvioida jokaisen ihmisen käyttäytymistä lyhyessä ajassa, ja tehdä niistä luotettavia johtopäätöksiä. Tämän vuoksi, rajatarkastusten turvallisuuden sekä rikostorjunnan näkökulmasta, organisaation tulee pyrkiä tarkkailemaan niitä sanattomia viestejä, jotka viittaavat salailuun, petokseen tai valehteluun. Jotta ymmärretään ihmisen tarve valehdella tai petkuttaa rajanylityspaikalla, täytyy käsitellä valheen juuren alkulähteitä, sekä poimia ne syyt, mitkä laukaisevat tarpeen tulla maahan laittomasti.

Tässä luvussa selvitetään syitä, miksi ihminen pyrkii valehtelemaan. Valehtelussa pyritään selvittämään henkilön sanoman todenperäisyys, joten perehdymme myös totuuden määrittelyyn, sekä kuinka ihmiset käsittävät termin totuus. Tämä edesauttaa valehtelun ja petoksen ymmärtämistä, sekä mitä se eri tutkijoiden näkökulmasta merkitsee. Kun ymmärretään valehteluun ja petokseen liittyviä syitä, kykenemme helpommin vastaamaan kysymykseen, miksi ihminen valehtelee.

4.1 Valehtelu ja petos

Valehtelu on yleensä kaksiulotteista. Valehtelu voi olla tarkoituksellista viestintää toiselle sanallisesti, kirjoitetusti, tai elein, jonka vastaanottaja tietää olevan valehtelua. Tällaisten, usein niin kutsuttujen ”valkoisten valheiden” tarkoituksena on edistää hyväntahtoisuutta ja vähentää ihmissuhteiden välillä olevaa kitkaa. Valehtelu voi olla myös tiedon esittämistä tai poisjättämistä, tavoitteena pettää tai johtaa harhaan henkilöä, joka kerää tietoa.³⁷

Albert Vrij käsittelee valehtelua ja petosta synonyymeinä. Petos voidaan nähdä väärän tiedon välittämisenä tiedon antajan hyväksi. Se voi olla myös teko, jolla pyritään edistämään tiedon vastaanottajaa uskomaan tietoon, jonka valehtelija tietää vääräksi. Näissä määritelmässä korostetaan tiedon, etenkin verbaalisen tiedon välittämistä. Täytyy muistaa, että tietoa voi välittää muillakin tavoin, kuten kirjoituksin, elein ja ilmein, joilla on eri merkityksiä. Esimerkiksi valehtelu voi olla myös oman kyvykkyyden vääristelyä, esimerkiksi urheilijan teeskennellessään loukkaantunutta. Hän siis valehtelee käyttämättä sanoja. Vrij kiteyttääkin valehtelun olevan tarkoituksellisesti onnistunutta, tai epäonnistunutta, ennalta varoittamattomaksi yritykseksi uskotella toinen uskomaan tietoon, jonka valehtelija tietää olevan valetta.³⁸

³⁷ Nathan J. Gordon & William L. Fleisher, *Effective Interviewing and Interrogation Techniques*, Third Edition, 2011 s. 12.

³⁸ Albert Vrij, *Detecting Lies and Deceit, Pitfalls and Opportunities*, Second Edition, 2008, s. 12 – 15

Valehtelun tutkimuksen pioneeri Paul Ekman on määritellyt valehtelun hyvin samaan tapaan kuin Albert Vrij. Hänen mukaansa valehtelulla pyritään tietoisesti johtamaan henkilöä harhaan ennalta varoittamatta, ilman kohdehenkilön nimenomaista pyyntöä joutua valehtelun uhriksi.³⁹ Hän ottaa huomioon myös mahdollisuuden, jossa valehtelija sekä valehtelun kohde ovat molemmat tietoisia valehtelusta.

David A. Camp on määritellyt puolestaan petoksen ja valehtelun erikseen. Hänen näkemyksensä on, että petos on tiedon manipulointia (johon kuuluu salaaminen, vääristäminen, tiedon muokkaaminen ja tiedon panttaaminen), ja jonka tarkoituksena on luoda väärä päätelmä tai johtopäätös toisessa ihmisessä. Petoksen tekemisen tapoja on kaksi; vääristellyllä totuudella ja suorasanaisella valheella. Vääristelty totuus tarkoittaa totuuden muokkaamista siten, että se johtaa kuuntelijansa harhaan aiheuttaen vääriä johtopäätöksiä. Valheet ovat vääristeltyjä ja seipitettyjä tarinoita, joilla mahdollistamme muiden ajatusten harhautumisen väärään johtopäätökseen. Toisin sanoen, valehtelu on väärän tiedon luomista muiden harhaanjohtamiseksi.⁴⁰

Myös Camp korostaa että valehtelua ilmenee kahdella tavalla; valkoisina valheina, joilla ei ole tarkoitus satuttaa ketään, sekä pahansuovina valheina, joilla valehtelija pyrkii saavuttamaan päämääränsä valehtelun kohteen kustannuksella. Näiden perustelujen pohjalta, voimme pettää ihmisiä kuitenkin puhumalla totta, ja valehdella ilman, että teemme petoksen. Täytyy muistaa että kaikki petokset eivät välttämättä ole valetta, vaan ne voivat pohjautua totuuteen.⁴¹

Rajatarkastuksien osalta, rajatarkastaja tuskin itse haluaa joutua valehtelun kohteeksi tietoisesti virkatehtävää suorittaessaan, sillä silloin rajatarkastaja itsekin mahdollisesti syyllistyy rikokseen. Valehtelun tunnistamisen haasteena voidaan pitää tilannetta, jossa rajanylittäjä on sisäistänyt teon hyväksyttäväksi, joka on esimerkiksi Suomen lainsäädännössä ja kulttuurissa rangaistavaa. Näin ollen, valehtelija ei itse välttämättä ole tietoinen rikoksestaan, jolloin tietämättömiä ihmisiä voidaan asettaa rikosvastuuseen. Ammattirikolliset ovat usein turtuneet kiinnijäämisen pelkoon, jolloin pelokas tai stressaantunut käyttäytyminen ei näy ulospäin, vaan on osa rikollisen normaalia käyttäytymistä. Näissä tapauksissa petoksien ja valehtelun havaitseminen on erittäin haastavaa, koska tarkkailija ei kykene erottamaan pelon tai stressaantuneen käyttäytymisen eroa normaalista käyttäytymisestä. Lähtökohta on, että rajanylittäjä tullessaan rajanylityspaikalle, on tietoinen laillisista ja laittomista toimista rajanylityspaikalla.

³⁹ Paul Ekman, *Telling Lies, Clues to Deceit in the Marketplace, Politics and Marriage*, 2009, s. 28

⁴⁰ David A. Camp, Ph.D. *Exposing Lies, Understanding and Identifying Deception*, 2003, s. 3-5

4.2 Totuuden käsittäminen

Kuten aiemmin todettiin, petos ja valehtelu ovat osittain totuuden vääristelyä. Se kuinka totuutta kyetään vääristämään, riippuu totuuden hahmottamisesta. Ihmiset näkevät totuuden eri tavoin. Totuus kumpuaa usein henkilön kasvatuksesta ja kuinka henkilö kokee totuuden henkilökohtaisesti. Esimerkiksi poliisin tullessa autokolaripaikalle selvittämään tapahtumien kulua, voi kolarissa olleiden henkilöiden totuudet poiketa hyvin paljon toisistaan.

Kuten autokolari – esimerkissä, totuuden muodostumiseen vaikuttaa sekä sisäisiä, että ulkoisia tekijöitä. Sisäisiä tekijöitä ovat: ikä, paino, terveys, kulttuurillinen tausta, aistien terävyys ja ennako-odotukset. Ulkoisia tekijöitä, jotka vaikuttavat havainnointikykyyn, ovat ympäristö ja siihen liittyvät tekijät, kuten valoisuus. Valon määrä liittyy oleellisesti totuuden muodostamiseen, sillä valon määrän vähentyessä, myös kokemamme totuus vääristyy.⁴²

David A. Camp määrittelee totuuden olevan jokaisen henkilökohtaisen, parhaimman näkemys ja tiedon ilmentymä. Se sisältää useita tärkeitä asioita ihmisen käsittämästä totuudesta. Esimerkiksi mielenterveydeltään sairaat ihmiset, jotka näkevät harhoja, pitävät näkemäänsä totena. Perusterve ihminen näkee ja kokee maailman omalla tavallaan, jolloin hänelle on myös muodostunut omanlaisensa näkemys totuudesta. Kummankin henkilön ”tosi” on siis pätevä, vaikkakin erilainen. Yksinkertaistettuna, totuus on ihmisten henkilökohtaisesti rakentama näkemys ympäröivästä maailmasta ja siihen kuuluvista asioista.⁴³

Rikolliset, saattavat uskotella itselleen tekonsa oikeutetuksi. Rajatarkastusten kannalta totuuden välittäminen rajanylittäjälle on oleellista valheellisen tiedon paljastamisessa. Suomessa yhteiskunta on määritellyt omat lait, sekä Schengenin rajasäännöstö on antanut määräyksiä laittomista toimista EU:n raja-alueilla, joita ovat esimerkiksi ihmiskauppa sekä kansainväliseen rikollisuuteen tähtäävä toiminta. Se, että rikolliselle annetaan selkeä viesti hänen laittomasta toiminnastaan, saattaa antaa sysäyksen niille negatiivisille tunteille, jotka heijastuvat henkilön sanattomissa viesteihissä.

⁴¹ David A. Camp, Ph.D. *Exposing Lies, Understanding and Identifying Deception*, 2003, s. 5-6

⁴² Nathan J. Gordon & William L. Fleisher, *Effective Interviewing and Interrogation Techniques*, Third edition, 2011, s. 11.

⁴³ David A. Camp, Ph.D. *Exposing Lies, Understanding and Identifying Deception*, 2003, s. 6-7

4.3 Miksi ihminen valehtelee?

Pohdittaessa syytä valehtelun välttämättömyydestä, päädytään useimmiten tulokseen, tavoitella jonkinlaista merkittävää hyötyä, tai pyrkiä valehtelulla välttämään tämän hyödyn menetystä, tai siitä saatavaa rangaistusta.

Tällainen valehtelu voidaan nähdä itsekkäänä, sosiaalista elämää häiritsevänä, sekä valehtelun kohdetta satuttavana valheena. Tämän lisäksi, ihminen valehtelee myös psykologisista syistä jolloin valheet saavat helpommin ymmärrystä ja hyväksyntää osakseen. Psykologisten syiden pohjalta valehdellessaan, ihminen pyrkii esimerkiksi suojautumaan totuuden tuomalta nöyryydykseltä henkilön itsensä, tai muiden suojelemiseksi. Toisin sanoen, ihmisellä on tarve valehdella oman tai muiden edun puolesta, pyrkiä saamaan etua, tai välttämään seuraamuksia sekä materiaalisten että psykologisten syiden pohjalta.⁴⁴

Joe Navarro sekä Albert Vrij ottavat esille sen, että ihminen oppii valehtelemaan jo hyvin nuorella iällä. Perinteiset lausahdukset; ”kerro ettemme ole kotona” ja ”älä kerro isälle mitä tapahtui, tai olemme molemmat pulassa”, ovat eräänlaisia selviytymiskeinoja hankalissa sosiaalisissa tilanteissa. Valehtelu voi olla esimerkiksi keino välttää pitkän selvityksen antamista, keino välttää rangaistusta, tai yksinkertaisesti keino olla mukava muille ihmisille.⁴⁵

Rajanylityspaikalla valehteluun johtavina syinä korostuvat valehteluun liittyvät panokset. Riippuen rajanylittäjästä, panokset ovat erilaiset. Henkilöllä, joka pyrkii maahan hakemaan turvapaikkaa, saattavat panokset kiinnijäämiseen, olla hyvinkin pienet. Henkilö siis toivoo jäävänsä kiinni, koska tietää, että kiinnijääminen mahdollistaa turvapaikan hakemisen nopeasti ja näin saavuttaa tavoitteensa. Hän saattaa kokea tunteita, jotka liittyvät helpottuneisuuteen ja iloon, mutta silti jännittää tulevaa käsittelyä.

Panoksen ollessa korkeampi, esimerkiksi pyrkimys laittomaan työntekoon, lisää pelkoa kiinnijäämisestä. Kiinnijääminen tarkoittaisi sitä, että henkilö ei saa kotimaahansa verrattuna hyvää palkkaa, eikä hänelle enää myönnetä oikeutta tulla maahan. Tämän lisäksi henkilöä saattaa odottaa muu rangaistus, riippuen teon luonteesta. Tällöin toiminta rajanylityspaikalla on siis ulkoisesti huomattavasti erilaisempaa. Valehteluun viittaavat eleet ovat mahdollista tukahduttaa tehokkaasti ainoastaan valehtelijan uskomalla omaan valheeseen niin vahvasti, että negatiiviset tunteet valheesta hämärtyvät, jolloin ne eivät vuoda käyttäytymisen läpi. Seuraavassa

⁴⁴ Albert Vrij, *Detecting Lies and Deceit, Pitfalls and Opportunities*, Second Edition, 2008, s. 18 - 19

luvussa käsitellään valehtelijan kokemia tunnetiloja, sekä kuinka ne näkyvät ulkoisessa käyttäytymisessä.

5 VALEHTELUN NONVERBAALINEN VIESTINTÄ

Tässä luvussa tarkastelemme syitä, miksi valehtelija voi jäädä kiinni valheistaan, sekä millaisia nonverbaalisia viestejä valehteluun liittyy. Koska rajatarkastustilanne on hyvin lyhyt prosessi, keskitytään luvussa yleisimpiin eleisiin, joita valehtelija ilmaisee valehtelun aikana.

Kappaleissa käsitellään kokonaisvaltaisesti koko kehon antamia viestejä, mutta painoarvo muodostuu käsien, rintakehän sekä kasvojen seudulle. Tämä siksi, koska esimerkiksi rajatarkastaja ei itse näe vähimmäistarkastuksen aikana asiakkaastaan juuri muuta, kuin rajaamani kehon alueet. Muu keho, kuten jalat, otetaan huomioon tärkeimpien eleiden osalta. Koska eleet ovat hyvin tunnesidonnaisia, täytyy eleiden liittyä valehtelijan kokemiin tunnetiloihin. Ongelmaksi muodostuu se, että yksi ele voi tarkoittaa hyvin monia eri asioita, joten eleiden liittäminen valheisiin on hyvin vaikeaa.

Valehtelun uskotaan olevan helppoa, koska valehtelu on opittu jo lapsena sekä tarvittaessa osaamme valehdella, toiset hyvin, toiset hieman huonommin. Vaikka valehtelevä on pitkän oppimisen tulos, aivot joutuvat käymään useita eri prosesseja läpi valehtelun onnistumiseksi. Prosessit ovat aivojen ajattelua, josta vastaa aivojen ylin kerros, Neocortex. Reflekseistä ja sanattomien viestien prosessoinnista vastaavat aivojen limbisen järjestelmän.⁴⁶

Limbsen järjestelmän merkitys sanattomiin viesteihin on erityinen, sillä refleksiä muodostamisen lisäksi, se toimii aivojen tunnekeskuksena. Tunteet syntyvät siis alitajunnassa, joten niiden hallitseminen on helppoa. Tästä syystä tunneperäiset eleet, jotka liittyvät esimerkiksi pelkoon, ahdistuneisuuteen, tai suruun, ovat vaikeita hallita.⁴⁷

Esimerkki sanattomien viestien hallitsemisen vaikeudesta löytyy tutkielman alusta, jossa terroristi jäi kiinni epäilyttävän käyttäytymisensä vuoksi. Henkilön tuntemukset ilmenivät ulkoisen käyttäytymisen kautta hikoiluna ja hermostuneisuutena. Aivot käyttivät huomattavia resursseja ajatteluun ja sanojen muodostamiseen, jotta valhe peittyisi sanojen muodostaman

⁴⁵ Joe Navarro, *What Every Body Is Saying*, 2008, s. 208

⁴⁶ Sama., s. 21 - 22

⁴⁷ Sama., s. 23

verhon taakse. Koska keskittyminen ja energia oli suunnattu sanojen tuottamiseen, aivot eivät kyenneet hallitsemaan kognitiivisia tunteita, joten hermostuneisuuden, sekä kiinnijäämisen pelon tunne aiheuttivat fyysisiä reaktioita, kuten hikoilua, joita terroristi ei kyennyt hallitsemaan.

5.1 Prosessit haastavat aivojen käsittelykykyä

Valehtelun aikana, aivot käsittelevät kolmea erilaista prosessia, joiden takia henkilö ei kykene hallitsemaan alitajunnaisia viestejään. Näitä prosesseja ovat tunneperäiset prosessit, sisällön sekavuusprosessit sekä valvovat prosessit⁴⁸. Myös Zuckermanin, DePaulon ja Rosenthalin ”usean tekijän – mallin” mukaan, on kolme tekijää, jotka vaikuttavat petokseen liittyvän sanattomien viestien havaitsemiseen. Nämä tekijät ovat tunneperäiset reaktiot, kognitiivinen vaivannäkö sekä ulkoisen käyttäytymisen hallinta⁴⁹.

5.1.1 Tunneperäiset prosessit

Tunneperäiset prosessit viittaavat suoraan tunteisiin, joiden paljastuminen valehtelun aikana on mahdollista. Tunteet mitä valehtelija kokee valehdellessaan, ovat pelko/hermostuneisuus, syyllisyys, jännitys ja mielihyvä.^{50 51}

Pelon tunteen määrä korreloi suoraan henkilön kykyyn valehdella, sekä tuntemus vahvistuu valehteluun liittyvien riskien kasvamisen myötä. Tunne on voimakkaampi tilanteissa, jossa henkilö valehtelee itsensä suojelemiseksi. Pelon tunteen havaitseminen valehtelijasta määräytyy pääosin siitä, kenelle valhetta kerrotaan. Jos valehtelija tietää, että tarkkailija on hyvä paljastamaan valheita, kokee valehtelija vahvempaa pelkoa ja hermostuneisuutta kiinnijäämisestä, kuin normaalisti.⁵² Pelkoa lievittääkseen, henkilö saattaa hieroa niskaansa⁵³ tai kasvojaan nenän, poskien, leuan tai kulmakarvojen alueelta⁵⁴.

Pelko voi näkyä rajatarkastajalle esimerkiksi epämukavuuden tunteena. Tämä voi perustua kiinnijäämisen, tai siitä johtuvien seuraamusten pelkoon⁵⁵. Pelko voi myös aiheuttaa kasvavaa psykologista kiihkoisuutta, mikä näkyy kasvavana kehon aktiivisuutena, kuten silmien tihenevänä räpsyttämisenä, itsensä koskettamisena (omat vaatteet, korut, hiukset, kasvot), pu-

⁴⁸ Derren Brown, *Miten Mieltä Hallitaan*, 2010, s. 262

⁴⁹ Albert Vrij, *Detecting Lies and Deceit, Pitfalls and Opportunities*, Second Edition, 2008, s. 38

⁵⁰ Derren Brown, *Miten Mieltä Hallitaan*, 2010, s. 262

⁵¹ Albert Vrij, *Detecting Lies and Deceit, Pitfalls and Opportunities*, Second Edition, 2008, s. 39

⁵² Sama., s. 44 - 45

⁵³ Judi James, *Kehonkieli työelämässä*, 2001, s. 73 - 74

⁵⁴ Joe Navarro, *What Every Body Is Saying*, 2008, s. 40 - 41

heen epäröintinä ja puhevirheinä (puheen nykimisenä ja toistamisena), sekä äänen korkeuden muutoksina. Yleisesti negatiiviset tunteet, aiheuttavat myös vetäytymiseen liittyvää käyttäytymistä, kuten taaksepäin nojaamista, tai katseen suuntaamista tarkkailijasta pois päin.⁵⁶

Syyllisyyden tunteen kehitykseen liittyy useita asioita. Henkilöt, jotka ovat tottuneet valehtelemaan omien päämäärien saavuttamiseksi, kokevat mitä luultavimmin vähemmän syyllisyyttä kuin toiset, mutta siihen vaikuttaa oleellisesti valheeseen liittyvät riskitekijät. Syyllisyyden tunne voimistuu, jos valehteluun liittyvät riskit kasvavat. Toinen seikka syyllisyyden tunteen kokemiseen liittyy valehtelun syihin. Esimerkiksi automyyjä saattaa liioitella tuotteensa hyviä ominaisuuksia, koska hänen tehtävänsä on myydä autoja ansaitakseen elantonsa. Tämän vuoksi henkilö ei koe syyllisyyttä toiminnastaan, jolloin syyllisyyden tunteet eivät esiinny käyttäytymisessä.⁵⁷

Syyllisyyden tunteeseen liittyy tunnetilojen naamiointia. Tarkoituksena on käyttää peittäviä eleitä, jotta aidon tunnetilan antamat sanattomat viestit saadaan verhottua muun käyttäytymisen taakse. Naamiointi tapahtuu esimerkiksi siten, että kämmenellä hierotaan silmäkulmaa, katkaisten samanaikaisesti kohdehenkilön ja tarkkailijan välisen katsekontaktin.⁵⁸ Silmien peittämisellä henkilö pyrkii olemaan ”näkemättä” niitä negatiivisia asioita, jotka häneen voidaan yhdistää. Silmien kiinni pitäminen sekunnin murto-osan pidempään kuin normaalisti, vastaa samanlaista peittävää elettä. Tämä täysin tahaton, kognitiivinen ele, voi antaa viitteitä siitä, että henkilö ei pitänyt kuulemastaan, eikä halunnut ”nähdä” kysymystä, tai antamaansa vastausta, koska tiesi sen olevan valetta.⁵⁹

Jännitys perustuu käsitykseen valehteluun liittyvästä ilosta, kun valhe onnistuu. Jos tilanteessa on sivustakatsojia, jännityksen tunne kasvaa entisestään.⁶⁰ Jännitystä voi olla positiivista ja negatiivista. Positiivinen jännitys tarkoittaa valehtelun iloon liittyvää jännitettä, jolloin valehteluun liittyvät panokset ovat alhaiset, tai valheen tarkoitus ei ole satuttaa ketään. Negatiivinen jännitys viittaa selkeästi korkeampiin panoksiin valehteluun liittyen, joka aiheuttaa hermostuneisuutta.

⁵⁵ Derren Brown, *Miten Mieltä Hallitaan*, 2010, s. 262

⁵⁶ Albert Vrij, *Detecting Lies and Deceit, Pitfalls and Opportunities*, Second Edition, 2008, s. 39

⁵⁷ Sama, s. 43 - 45

⁵⁸ Mark L. Knapp, Judith A. Hall, *Nonverbal Communication in Human Interaction*, 2002, s. 445

⁵⁹ Joe Navarro, *What Every Body Is Saying*, 2008, s. 177 - 178

⁶⁰ Albert Vrij, *Detecting Lies and Deceit, Pitfalls and Opportunities*, Second Edition, 2008, s. 45

Jännityksen kasvaessa, saatamme myös kiihtyä osoittamaan tarinamme todenperäisyyttä, joka onnistuessaan tuottaa petkutuksen iloa.⁶¹ Usein tällaisia ilon eleitä ovat maan vetovoimaa uhmaavat liikkeet, kuten varpaiden osoittaminen taivasta kohti, tai jalkojen normaalia laajemmat ja aktiivisemmat liikeradat⁶². Kiihtymys saattaa aiheuttaa käsien lennokkaampia ja huolimattomampia liikkeitä, esimerkiksi henkilön väittäessä olevansa täysin tietämätön, tai riippumaton tekijä valheeseensa liittyen, hän samalla saattaa osoittaa kädellään nopeasti itseään kohti⁶³. Tällä tavoin hän saattaa kiihdyksissään lipsauttaa tahattomasti, että valehtelee.

Negatiivinen kiihtymys vaikuttaa oleellisimmin silloin, kun valehtelija ei tule uskotuksi tarinastaan. Esimerkiksi, jännittynyt henkilö saattaa pyyhkiä kämmeniään vaatteisiin, kuivatakseen niihin erittyneen hien. Hien kuivaaminen viittaa siis jännittyneisyyden tunnetilan olevan aitoa, jota henkilö pyrkii lievittämään käsiään kuivaamalla.⁶⁴

Valehtelijan kokemiin tunnetiloihin liittyy usein tunnetiloja rauhoittavia eleitä. Kasvojen, pään, kaulan, olkapäiden, käsien, kämmenten, jalkojen tai erilaisten korujen koskettelu ja stimulointi johtuu usein stressistä, pelosta tai muusta negatiivisesta tunnetilasta, joita täytyy lievittää. Rauhoittavat eleet eivät auta ratkaisemaan tunnetilojen aiheuttamia ongelmia, mutta ne parantavat aivojen kapasiteettia ongelmien ratkaisussa.⁶⁵ Rauhoittavien eleiden havaitseminen on myös valehteluun viittaavan käyttäytymisen paljastamista, sillä se on osa valehtelijalle ominaista käyttäytymistä.

5.1.2 Sisällön sekavuusprosessit, kognitiivinen haaste käsityskyvyille

Aivojen käsitellessä tunneperäisiä prosesseja, käsittelevät ne myös valehtelun sisältöön vaikuttavaa tietoa. Aivot pyrkivät rakentamaan valhetta tai petosta ympäriltä saatavasta, tai jo saadusta tiedosta. Kuormitus kasvaa, kun valheesta kysytään tarkempia kysymyksiä, mikä vaikeuttaa valehtelijan kykyä käsitellä useita prosesseja yhtä aikaa. Vaikeuksia ilmenee, kun valehtelija ei enää muista tarkalleen mitä on alun perin sanonut tai kertonut, jolloin tarinan, tai kertomuksen sisältö muuttuu sekavaksi. Paineen alla toiminta vaatii nopeampia ja tarkempia kertomuksia, jolloin prosessin kuormittavuus kasvaa. Tämä voi nousta esiin käyttäytymisessä,

⁶¹ Derren Brown, *Miten Mieltä Hallitaan*, 2010, s. 262

⁶² Joe Navarro, *What Every Body Is Saying*, 2008, s. 62

⁶³ Derren Brown, *Miten Mieltä Hallitaan*, 2010, s. 267

⁶⁴ Joe Navarro, *What Every Body Is Saying*, 2008, s. 46

⁶⁵ Sama, s. 41

esimerkiksi stressitason nousuna.⁶⁶ Kuormituksen kasvuun voidaan nähdä liittyvän useita tekijöitä, jotka liittyvät uskottavuuden ansaitsemiseen.

Ensimmäiseksi, itse valheen muodostaminen keksityistä lähtökohdista on aivoille psyykkisesti haastavaa. Valhetta kerrottaessa, valehtelija joutuu myös tarkkailemaan kohdehenkilön reaktioita, etsien tietoa valehtelun toimivuudesta. Havaintojen perusteella valehtelija pyrkii muovaamaan käyttäytymistään uskottavampaan suuntaan.⁶⁷

Valehtelijalle on huomattavasti tärkeämpää saada uskottavuutta tarinalleen, kuin totuutta puhuvilla. Tämä johtuu siitä, että valehtelijan panokset kiinnijäämisestä ovat korkeammat kuin muilla. He, jotka eivät koe ahdistuneisuutta heidän tarinansa uskottavuudesta, käyttäytyvät luontevammin, jolloin esimerkiksi puhe on sujuvampaa ja annetut tiedot ovat yksityiskohtaisempia.⁶⁸

Aivojen kuormittamiseen liittyvä kolmas tekijä on, että valehtelijat ovat taipuvaisempia tarkkailemaan omaa käyttäytymistään. Aivojen täytyy käsitellä valheen muodostamista, kiinnijäämisen pelkoa, sekä uskottavuuteen liittyvää ulosantia, on oman käyttäytymisen hallinta erittäin vaikeaa. Valehtelija on saattanut harjoitella myös vuorosanoja etukäteen, joka kuormittaa muistia. Myös totuuden muistaminen valehtelijalle on tärkeää, jotta hän kykenee peittämään totuuden saumattomasti valheellaan. Koska aivot käyvät jo nyt ylikierroksilla, totuus saattaa lipsahtaa vahingossa.⁶⁹

Tutkimusten mukaan, aivojen käsitellessä kognitiivisesti haastavampia tehtäviä, tarkkailtavat vähentävät silmien räpyttelyä, tekevät enemmän puhevirheitä, puhuvat hitaammin, tauottavat puhettaan useammin, sekä viivyttävät vastauksien antamisessa. Käsien liikuttaminen ja elehdintä muuttuu maltillisemmaksi, koska aivojen keskittyessä valheen ajatteluun ja työhön, ei käsillä tapahtuva liikehdintä ja elehdintä, saa samaa huomiota kuin normaalisti.⁷⁰ Kognitiivisen aktiivisuuden lisääntyminen saattaa viitata henkilön valehtelevan, tai muokkaa kertomaansa asiaa. Hän saattaa muokata totuutta, eli pyrkii johtamaan kohdettaan harhaan, jolloin kyse on petkuksesta.

⁶⁶ Derren Brown, *Miten Mieltä Hallitaan*, 2010, s. 262 - 263

⁶⁷ Albert Vrij, *Detecting Lies and Deceit, Pitfalls and Opportunities*, Second Edition, 2008, s. 40

⁶⁸ Sama, s. 40

⁶⁹ Sama, s. 40

5.1.3 Valvovat prosessit

Rajanylityspaikalla, valehtelija on todennäköisesti tietoinen häneen kohdistuvasta tarkkailusta. Aivoissa tapahtuvien valvovien prosessien tehtävänä onkin säädellä niitä eleitä ja ilmeitä, joita valehtelija pelkää antavansa ilmi käyttäytymisessään.

Käytännössä valvovat prosessit pyrkivät vähentämään näiden ärsykkeiden lähettämistä ympäristöön, muuttamalla valehtelijan käyttäytymistä mahdollisimman neutraaliksi. Neutraalius ei välttämättä tarkoita normaalia käyttäytymistä, vaan usein se on hyvin maltillista, vahanukke- maista toimintaa. Usein tämä aiheuttaa sen, että turhan jännittynyt käyttäytyminen huomioi- daan helposti, jolloin käyttäytymiseen liittyvien eleiden kitkeminen itse asiassa paljastaa va- lehtelijan.⁷¹

Esimerkiksi kuulusteluissa, valvovat prosessit saattavat lopettaa hermostuneelle henkilölle ominaisen liikehdinnän, kuten jalkaterän heiluttamisen tai nyökyttämisen⁷² siinä vaiheessa, kun kuulusteltava kuulee hänelle esitettävän kriittisen kysymyksen. Hän saattaa jähmettyä hetkeksi, joka näkyy normaalin pohjakäyttäytymiseen liittyvien eleiden häviämisenä⁷³.

Ulkoiset viestit ovat osin täysin kognitiivisen ajattelun varassa, ihminen ei kykene tiedostetul- la käyttäytymisen muutoksella vaikuttamaan tunnesidonnaisiin eleisiin. Esimerkiksi vihan tuntemus aiheuttaa kehossa useita elekimppuja, joiden kaikkien hallitseminen on käytännössä mahdotonta. Sama sääntö pätee äänen hallitsemisessa, sillä äänihuulten lihakset ovat vahvasti kognitiiviseen ajatteluun sidoksissa. Äänen hallitseminen stressaavissa tilanteissa, on todettu joillekin ihmisille olevan jopa mahdotonta.⁷⁴

Valvovien prosessien hallitseminen on vaikeaa myös sen vuoksi, että ihminen ei voi olla vies- tittämättä sanattomasti. Esimerkiksi, epäillyn huomattaessa poliisin tietävän enemmän rikok- seen liittyen kuin oletti, saattaa horjuttaa hänen henkistä asemaansa kuulustelussa. Toipumi-

⁷⁰ Albert Vrij, *Detecting Lies and Deceit, Pitfalls and Opportunities*, Second Edition, 2008, s. 40 - 41

⁷¹ Derren Brown, *Miten Mieltä Hallitaan*, 2010, s. 263

⁷² Judi James, *Kehonkieli työelämässä*, 2001, s. 75

⁷³ Joe Navarro, *What Every Body Is Saying*, 2008, s. 59

⁷⁴ Albert Vrij, *Detecting Lies and Deceit, Pitfalls and Opportunities*, Second Edition, 2008, s. 41

nen vaatii huomattavasti enemmän aikaa, kuin normaalin keskustelun jatkaminen, joka saattaa näyttäytyä epäilyllin kasvoilla hämmennyksenä.⁷⁵

5.1.4 Äänen käyttö ja sanojen valinta

Usein valheen paljastaa myös puheesta. Kyse ei ole kuitenkaan sanotuista sanoista, vaan *miten* sanat sanotaan.

Valehtelijoiden on todettu pitävän puheessaan pitempiä taukoja. Tämä johtuu siitä, että aivojen yrittäessä käsitellä kaikkia valehteluun liittyviä prosesseja, puheen hidastaminen antaa aivoille lisää aikaa muodostaa ja ylläpitää valhetta. Raskaan ajattelutyön vuoksi, puheeseen saattaa tulla lipsahduksia, kuten ”öö” ja ”hmm” – kaltaisia sanoja, tai puheesta tulee pitkäveiteisempää⁷⁶, millä tarkoitetaan esimerkiksi ja/tai – sanojen lisääntynyttä käyttöä, sekä sanojen vaihtamisia kesken sanottavan lauseen⁷⁷.

Kysyttäessä valehtelijalta tarkennettuja lisäkysymyksiä kertomastaan, henkilö ei kykene tarjoamaan yksityiskohtia kertomaansa liittyen. Tämä johtuu siitä, että valehtelija ei ole kyennyt muodostamaan tarpeeksi yksityiskohtaista tarinaa lyhyessä ajassa, tai sitten valehtelija ei kykene muistamaan antamiaan yksityiskohtia, joita hän on tarinaansa keksinyt. Yksityiskohtien unohtaminen ja ristiriitaisten lausuntojen antaminen paljastaisi valheen. Selityksien puuttessa, valehtelija saattaa myös antaa asiaankuulumattomia vastauksia, esimerkiksi keskittymällä epäoleellisiin seikkoihin.⁷⁸

Henkilön tarinan paikkansapitävyyttä voi myös tarkkailla muiden sanavalintojen avulla. Usein valehtelija ei halua liittää itseään valheeseen, vaan viittaukset liittyvät useimmiten muihin ihmisiin.⁷⁹ Koska sanotut lauseet eivät saa valehtelijan näkökulmasta olla liian raskauttavia lipsahdusten vuoksi, lauseiden sisältö antaa tarkkailijalle hyvin vähän tietoa. Myös Vrij toteaa, että selitysten puuttuessa, valehtelija pyrkii antamaan tarkkaa tietoa sellaisista tapauksista, jotka eivät liity käsiteltävään asiaan. Tilanteissa, joissa valehtelija on opetellut tarinansa yksityiskohtia myöten, valehtelija kykenee antamaan tarkkoja kuvauksia, mutta ei kykene enää tarkentamaan sanomaansa. Tällöin tulee kiinnittää huomiota tarinan kertojan kertomuksen muodostamiseen, sekä kokoamisprosessin aikana tapahtuviin kognitiivisiin muutoksiin. To-

⁷⁵ Albert Vrij, *Detecting Lies and Deceit, Pitfalls and Opportunities*, Second Edition, 2008, s. 42 - 43

⁷⁶ Derren Brown, *Miten Mieltä Hallitaan*, 2010, s. 274

⁷⁷ Albert Vrij, *Detecting Lies and Deceit, Pitfalls and Opportunities*, Second Edition, 2008, s. 53 - 55

⁷⁸ Derren Brown, *Miten Mieltä Hallitaan*, 2010, s. 274

⁷⁹ Sama, s. 273 - 274

tuutta puhuvilla on tapana unohtaa asioita, jonka vuoksi he palaavat usein tarinassaan taaksepäin, antaen lisää yksityiskohtaisia tietoja.⁸⁰

5.2 Tärkeimmät periaatteet valehtelun paljastamisessa

Ihmisestä riippumatta, olemme suhteellisen huonoja valehtelun paljastamisessa. Eri lähteiden mukaan, valehtelun paljastamisen onnistumisaste on vain 55 %, riippumatta tarkkailijan ammattiaidosta.⁸¹ Toisin sanoen, tulos on vain hieman parempi kuin arvattaessa, tai kolikkoa heitettäessä. Eri tutkijoilla, on erilaisia menetelmiä valehtelun paljastamiseen liittyen, jotka esitellään seuraavaksi.

Joe Navarro korostaa epämukavuuden ja mukavuuden -tunnetilojen muutoksien tarkkailua. Totuutta puhuessamme, emme koe itseämme stressaantuneeksi, jolloin käyttäytymisemme on empaattisempaa. Empaattisuus, eli käyttäytymisessämme oleva rentous, tarjoaa myös enemmän nonverbaaleja viestejä mitä tarkkailla, jolloin käyttäytyminen on luonnollisempaa Valheen aikana tiedostamme, että saatamme jäädä valheesta kiinni, mikä aiheuttaa stressiä ja ylimääräistä hermostuneisuutta.⁸²

Rennon ilmapiirin luomiseen auttaa oma käyttäytymisemme, jonka tulisi olla mahdollisimman neutraalia ja avointa. Tarkkailija ei saa antaa itsestään epäilyttävää kuvaa ahdistuneisuuden ilmapiiriä luovana hahmona, jolloin kohdehenkilön käytös muuttuu väistämättä stressaantuneeksi. Jos henkilö kokee neutraalissa, tai miellyttävässä ilmapiirissä olonsa ahdistuneeksi, kun tarkkailija ottaa esille esimerkiksi kuulustelussa nousseen puheenaiheen, tulee tunnetilan muutoksen laukaisijaan kiinnittää enemmän huomiota. Syyllisyyden, pelon, tai kiihtymyksen tunnetilojen ilmetessä, tulee pyrkiä varmistamaan tunteiden aitous, etsimällä tunnetilaan liittyviä eleitä tai elekimppuja.⁸³

Kun ilmapiiri on kunnossa, ja tiedostamme millaisia nonverbaaleja viestejä valehtelija välittää, tulee keskittyä verbaalien ja nonverbaalien viestien ristiriitaisuuksien havaitsemiseen. Koska nonverbaalit viestit ovat vahvasti tunnesidonnaisia, niiden totuus pohja on luotettavampi, kuin helpommin manipuloitavilla verbaaleilla viesteillä.⁸⁴

⁸⁰ Albert Vrij, *Detecting Lies and Deceit, Pitfalls and Opportunities*, Second Edition, 2008, s. 104 - 105

⁸¹ Derren Brown, *Miten Mieltä Hallitaan*, 2010, s. 275

⁸² Joe Navarro, *What Every Body Is Saying*, 2008, s. 211 - 213

⁸³ Sama, s. 211 - 213

⁸⁴ Sama, s. 231

Virhe jota ei saa tehdä, on johtopäätöksiä vetäminen pelkän eleen perusteella. Tarkkailtavan henkilön käyttäytymistä pitää tarkkailla kokonaisvaltaisesti.⁸⁵ Esimerkiksi henkilö, joka osoittaa pelon tai ahdistuneisuuden eleitä lentokentällä, saattaa olla huolissaan siitä, että on unohdannut jotain tärkeää kotiin. Signaalien vääränlainen tulkinta, saattaa johtaa vääriin johtopäätöksiin.

Derren Brown pitää tärkeänä elekimppujen havaitsemista, sekä korostaa yksittäisten eleiden olevan toisarvoisesta asemasta. Kun havaitaan, että kohdehenkilö mahdollisesti valehtelee, tulee vuorovaikutustilanteessa vaihtaa puheenaihetta, jolla voidaan testata, palaako henkilö levollisempaan tilaan. Palatessa stressireaktioita aiheuttaneeseen aiheeseen, voidaan vahvistaa valehteluun viittaavien sanattomien elekimppujen todenperäisyys tarkastelemalla, esiintyvätkö stressireaktiot uudelleen. Ilmenevät elekimput eivät välttämättä ole täysin samoja, mutta suuret tunnetilojen muutokset tulee ottaa huomioon. Omalla toiminnalla ei pidä hermostuttaa vastapuolta, jolloin tarkkailun alla olevat eleet, kuten ahdistuneisuus tai stressi, palaavat käyttäytymiseen. Brown siis korostaa myös tarkkailijan vastuuta tunnetilojen luojana. Hän myös korostaa, että levollisen ihmisen nonverbaalien viestien tarkkailu on huomattavasti helpompaa.⁸⁶

Kognitiivisen ajattelun lisääntymisen tarkkailu on myös keino paljastaa valehtelija. Kognitiivisen kuorman kasvaessa liian suureksi, valehtelijat tekevät tahattomia virheitä, joita ovat esimerkiksi puhevirheet, lyhyemmät vastaukset, pupillien laajeneminen, ristiriitaiset sanalliset ja sanattomat viestit, sekä tarkkojen yksityiskohtien vähäinen määrä valhetta kerrottaessa.⁸⁷

5.2.1 Yhdeksän ohjetta valehtelun ja petoksen paljastamisessa

Albert Vrij on koostanut yhdeksän ohjetta sanattomien viestien tarkkailuun liittyen. Ensimmäisenä ohjeena, tulee havaita useita valehteluun viittaavia eleitä. Yhden eleen perusteella ei ole luotettavaa vetää johtopäätöstä, että henkilö valehtelee. Elekimppujen havaitseminen muodostaa varmemman käsityksen henkilön aidoista aikomuksista.⁸⁸

Toinen ohje liittyy oleellisesti kognitiivisen taakan aiheuttaman hermostuneisuuden hyödyntämiseen. Valehtelija antaa itsensä ilmi todennäköisimmin tilanteessa, jossa kognitiivinen taakka kasvaa liian suureksi, tai valehtelija yrittää hallita sanattomia viestejään. Valehteluun vahvasti viittaavia tunnetiloja olivat syyllisyys, jännitys ja mielihyvä, joiden tunnistaminen on

⁸⁵ Joe Navarro, *What Every Body Is Saying*, 2008, s. 231

⁸⁶ Derren Brown, *Miten Mieltä Hallitaan*, 2010, s. 276

⁸⁷ Mark L. Knapp, Judith A. Hall, *Nonverbal Communication in Human Interaction*, 2002, s. 444 - 445

⁸⁸ Albert Vrij, *Detecting Lies and Deceit, Pitfalls and Opportunities*, Second Edition, 2008, s. 396

tärkeää, sillä näiden tunteiden hallitsemiseen pyrkivä käyttäytyminen viittaa vahvasti valehteluun. Tunteiden voimakkuus voi antaa vihjeitä valheen luonteesta, sillä, mitä suuremmat ovat panokset, sitä vahvemmat ovat valehtelijan kokemat tunteet.⁸⁹

Tarkkailijan tulee myös hyväksyä mahdolliset muut käyttäytymiseen liittyvät selitykset elekieltä lukiessaan. Kolmantena ohjeena Vrij kiteyttääkin, että tunteet voivat olla peräisin myös muualta. Esimerkiksi tarkkailijan syyttäessä viatonta henkilöä rikoksesta, saattaa henkilössä syntyä pelkoa, ettei hän tule uskotuksi tarinastaan, tai kiihtymystä, koska ei voi uskoa, että häntä syytetään rikoksesta.⁹⁰

Neljäs ohje valehtelun paljastamisessa on, että tarkkailijan ei tule näyttää skeptisyyttään ulospäin. Syy tähän on, että skeptisyys aiheuttaa viattomassa ihmisessä epämukavuuden tunteita, jotka saatetaan tulkita väärin. Tarkkailtava saattaa ryhtyä puolustuskannalle, jolloin sanattomat viestit vähenevät, aiheuttaen vaaran väärille tulkinnoille ja johtopäätöksille.⁹¹

Viidenneksi, tarkkailijan tulee olla kärsivällinen valhetta paljastaessaan. Jos tarkkailija on tehnyt päätöksensä liian nopeasti, saattaa häneltä jäädä paljon muita sanattomia viestejä havaitsematta, jotka muuten kumoaisivat valheeseen viittaavan elekielen. Tästä syystä, tarkkailijan on pidettävä ajatukset kirkkaina ja tarkkailtava niin pitkään kuin mahdollista, varman tulkin saamiseksi.⁹²

Kuudes ohje kehottaa kiinnittämään huomiota diagnosoituihin sanallisiin ja sanattomiin viesteihin. Esimerkiksi aktiivisuuden väheneminen sormissa sekä käsissä, jotka viittaavat valehteluun, tai aivojen aktiivisuuden kasvuun, ei uskota tarkoittavan, että henkilö valehtelee. Tarkkailijoilla saattaa olla ennakkoluuloja valehtelijan käyttäytymisestä, jotka sumentavat tieteellisesti todistetut valehtelijan käyttäytymismallit.⁹³

Seitsemänneksi, valheen paljastamisessa tulee tulkita sekä sanallisen että sanattomien viestien tarjoamaa tietoa. Tiedon tulee olla luotettavaa, eivätkä ne saa kumota toisiaan. Sanattoman ja sanallisen tiedon määrä voi kuitenkin olla runsasta, ettei kaiken analysointiin riitä aikaa, tai kapasiteettia. Analysointia voidaan harjoittaa ja parantaa kolmella erilaisella tavalla. Ensimmäinen tapa, on tarkastella nonverbaalisia ja verbaalisia viestejä erillisinä aihealueina. Tämä

⁸⁹ Albert Vrij, *Detecting Lies and Deceit, Pitfalls and Opportunities*, Second Edition, 2008, s. 396 - 397

⁹⁰ Sama, s. 397 - 398

⁹¹ Sama, s. 398

⁹² Sama, s. 398 - 399

toimii tarkkanäköisten henkilöiden tapauksessa, koska aivoja ei tarvitse kuormittaa sanallisten ja sanattomien viestien asiayhteyden analysointiin, vaan henkilö voi keskittyä eleiden tarkkailuun. Toinen tapa on analysoida puheen ja sanattomien viestien välistä yhteyttä, ja jättää eleiden tarkkailun toisarvoiseen asemaan. Tutkimuksissa on todettu, että totuutta puhuvan ja valehtelijan erottaminen eleistä on huomattavasti vaikeampaa, kuin vertaamalla verbaalisten ja nonverbaalisten viestien sisältöä toisiinsa. Henkilöt, jotka kykenevät nopeaan tiedon jäsentelyyn ja päättelyyn, hyötyvät tavasta eniten. Kolmantena keinona, on tarkkailla tunnetilan aitoutta tarinaa kerrottaessa. Esimerkiksi stressiä kokeva henkilö välittää vahvasti stressiin liittyviä tunnetiloja ympäristöön. Jos sanottu puhe ei täsmää tunnetilaa ilmaisevien eleiden kanssa, henkilö mahdollisesti valehtelee. Täytyy muistaa, että kaikki ihmiset eivät välttämättä koe tunteita yhtä vahvasti kuin toiset.⁹⁴

Kahdeksas ohje tähdentää tarkkailemaan kohdehenkilön pohjakäyttäytymistä eri ympäristöissä. Esimerkiksi läheisten seurassa, henkilö saattaa reagoida sosiaalisesti eri tavoin, kuin vieraiden ihmisten seurassa. Tarkoitus on siis vahvistaa käsitystä henkilön normaalista käyttäytymisestä, sekä kestääkö käyttäytyminen erilaiset ympäristön vaihtelut.⁹⁵

Viimeisenä ohjeena Vrij korostaa, että ihmisten tulisi pyrkiä luottamaan omaan havainnointikykyynsä. Valhetta paljastaessa, usein pyritään löytämään juuri valehteluun viittaavaa käyttäytymistä, vaikka tulisi keskittyä havaitsemaan merkkejä ajattelutyön lisääntymisestä ja kognitiivisen kuorman kasvusta. Tutkimusten mukaan henkilöt, jotka tarkkailivat ajatteluun lisääntymiseen viittaavia eleitä, havaitsivat valehteluun liittyviä sanattomia viestejä paremmin kuin ne, jotka pyrkivät havaitsemaan yksinomaan valehteluun viittaavia eleitä.⁹⁶

⁹³ Albert Vrij, *Detecting Lies and Deceit, Pitfalls and Opportunities*, Second Edition, 2008, s. 399 - 401

⁹⁴ Sama, s. 402 - 403

⁹⁵ Sama, s. 403

⁹⁶ Sama, s. 404

6 POHDINTA JA JOHTOPÄÄTÖKSET

Ihmisen sanattoman viestinnän tulkinta on moniulotteista ja aikaa vaativaa toimintaa. Sanattomien viestien tarkkailu vaatii kärsivällisyyttä, aikaa ja tarkkaa havainnointikykyä. Tämä aiheuttaa ristiriidan rajavartiolaitoksessa hallitsevan tuloskeskeisyyden näkökulmasta, sillä sujuva rajanylitysliikenne vaatii rajatarkastajaa toimivaan nopeasti, mutta tehokkaasti. Tämä prosessikeskeinen ajattelu ei tue ajallisesti ulkoisen käyttäytymisen arviointia. Lähtökohta on, että rajavartija on itse motivoitunut kehittämään kykyään havaita rajatarkastuksessa käytettävän ajan puitteissa mahdolliset rikolliset, tai luvatta rajan yli pyrkivät henkilöt valehteluun viittaavien fyysisten viestien perusteella.

Toiminnan tulee toimia seuraavien määräysten mukaisesti. Rajavartiolain mukaan perusteellisessa tarkastuksessa suoritetaan henkilöntarkastus, sekä henkilön matkatavaroita ja kulkuneuvoa koskeva etsintä henkilöllisyyttä osoittavan tarpeellisen asiakirjan löytämiseksi ja sen varmistamiseksi, ettei henkilöllä ole hallussaan omaisuutta joka on hankittu rikoksella, tai jonka hallussapitoon tai rajan yli kuljettamiseen hänellä ei ole oikeutta⁹⁷. Lisäksi Schengen rajäsäännöstö määrittää kolmannen maan kansalaisen EU:n ulkorajojen sisälle pääsystä ja tarkastuksen suorittamisesta siten, että henkilöllä on voimassa oleva matkustusasiakirja, voimassa oleva viisumi mikäli se vaaditaan, näyttää toteen suunnitellun oleskelun tarkoituksen ja hänellä on toimeentuloon vaadittavat varat. Lisäksi henkilöä ei ole määrätty maahantulokieltoon Schengenin tietojärjestelmässä, eikä hänen katsota vaarantavan EU:n jäsenvaltioiden yleistä järjestystä, sisäistä turvallisuutta, kansanterveyttä tai kansainvälisiä suhteita⁹⁸.

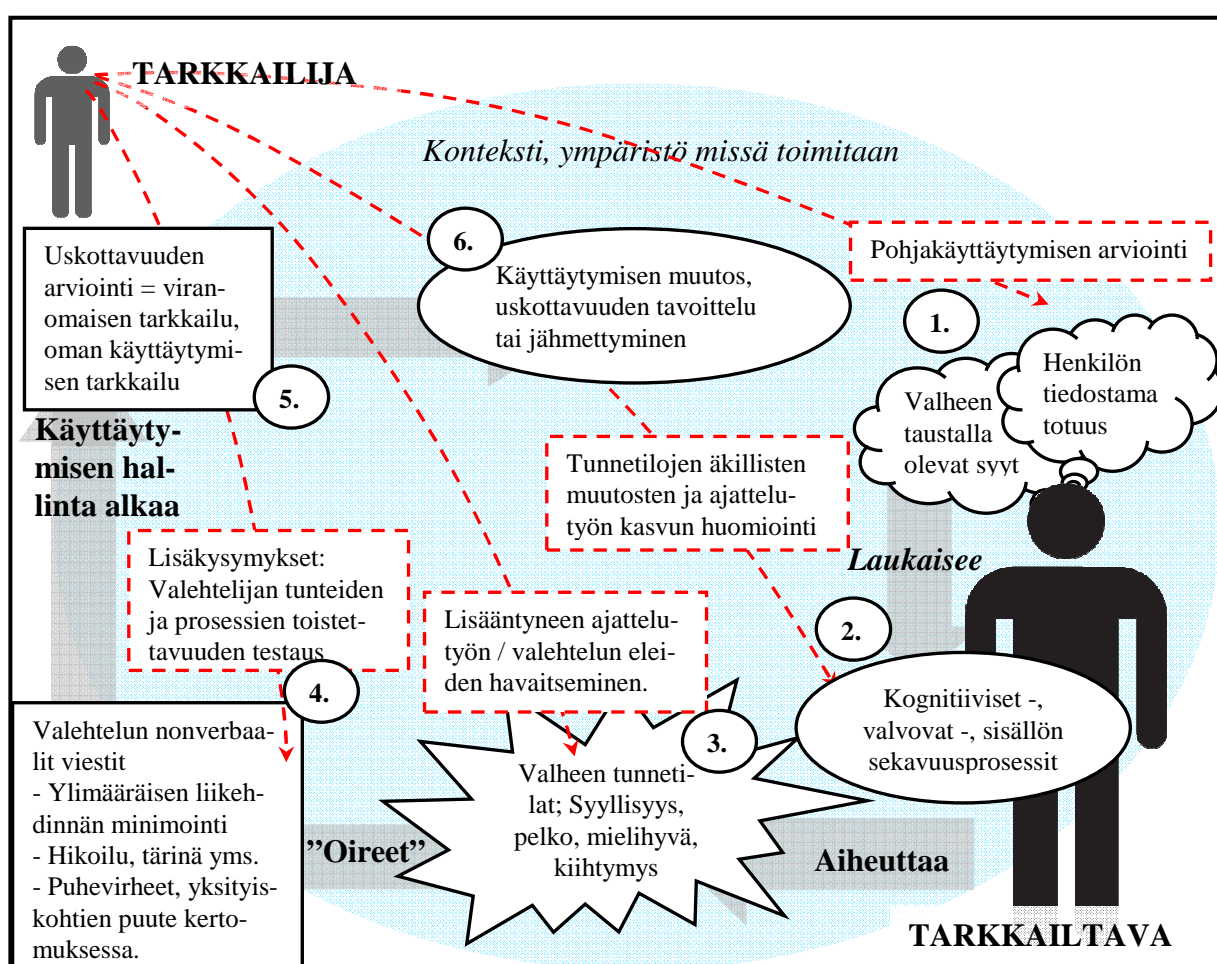
Rajavartijoiden kehittäessä ulkoisen käyttäytymisen tulkintaa, he muodostavat yhden lisätyökalun tehtävän suorittamiseen. Se, että onko ulkoisen käyttäytymisen havainnointi tehokasta prosessikeskeisessä kulttuurissa, riippuu rajatarkastajasta ja fyysisen käyttäytymisen lukemisen taidoista. Fakta on, että arvioimme ulkoista käyttäytymistä lähes jatkuvasti, mutta usein tiedostamatta. Ongelmaksi muodostuu harjoittelun vaatima pitkä aika, sekä mahdolliset väärin perustein tehdyt tulkinnat, jotka saattavat pahimmassa tapauksessa vaurioittaa rajavartiolaitoksen imagoa.

⁹⁷ Rajavartiolaki 578/2005 4.luku, 19mom

⁹⁸ http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/free_movement_of_persons_asylum_immigration/114514_fi.htm

6.1 Valheen paljastaminen pähkinäkuoressa

Kaikki tutkijat, joiden teoksia hyödynnettiin tutkimukseeni liittyen, totesivat valheiden paljastamisen olevan erittäin vaikeaa. He ovat yhtä mieltä siitä, että yksittäisiin eleisiin tarttuminen aiheuttaa suurimman riskin virheelliseen tulkintaan. Tutkijoiden tavat valehtelun paljastamisesta poikkesivat osittain toisistaan, mutta yhteinen tekijä niiden välillä oli suurempien fyysisten muutosten havaitseminen, joita tuetaan pienien, tiedostamattomien eleiden havaitsemisella. Suurempia kokonaisuuksia ovat tunnetilojen äkilliset muutokset, valehteluun viittaavien kognitiivisten prosessien aiheuttamat ongelmat, sekä elekimppujen havaitseminen ja tulkitseminen kontekstiin liittyen. Tulkintaan liittyvät virheet johtuvat pääsääntöisin valehteluun viittaavien pienien eleiden korostamisesta, johon liittyy myös käyttäytymisen kontekstin väärinymmärtäminen.

Kuva 2. Valehtelun paljastaminen jatkuvana prosessina

Kuvassa 2, on esitetty pohdintani valehtelun fyysisten muutosten hyödyntämisestä rajatarkastuksissa yhtäjaksoisena prosessina. Harmaat nuolet kuvaavat tarkkailtavan asiakkaan käyttäytymistä, kun henkilö pyrkii esimerkiksi rajan yli tietoisena siitä, ettei hänellä ole rajanylityk-

seen tarvittavia asiakirjoja mukanaan. Oletuksena on, että henkilö tiedostaa tekevänsä väärin, joka synnyttää valehtelulle ominaisia tunnetiloja. Numerot kuvaavat esimerkkitilanteen syyseuraussuhteita, joita valehteluun liittyvää käyttäytymistä tilanteen kehittyminen aiheuttaa. Tarkkailija, esimerkiksi rajatarkastaja, on merkitty kuvassa vasempaan yläkulmaan. Katkonuolet kuvaavat tarkkailijan huomion kiinnittämisen kohteita tarkkailtavan eleissä ja mihin huomion tulisi kiinnittyä tilanteen kehittyessä. Taustalla vaikuttaa sekä tarkkailijan että tarkkailtavan käyttäytymiseen liittyvä konteksti, eli millaiseen ympäristöön käyttäytyminen liittyy.

6.2 Valehteluun liittyvien fyysisten muutosten hyödyntäminen

Kuvasta voidaan todeta, että jo yhden ihmisen tarkkailussa täytyy ottaa hyvin monia eri asioita huomioon. Tutkijat korostavat tästä syystä suurien kokonaisuuksien hahmottamista, eivätkä pienen, valehteluun liittyvien eleiden havaitsemista.

Tarkkailuun liittyviä haasteita on useita. Aluksi voidaan todeta, että useamman ihmisen tarkkailu yhden henkilön panostuksella on lähes mahdotonta. Käytännössä, tarkkailtavien henkilöiden otanta tulee olla summittaista, tai tarkkailijan tulee olla erittäin harjaantunut sanattomien viestien tarkkailussa, että pelkästään vaiheiden 1 ja 2 – aikana, hän kykenee arvioimaan, kuka mahdollisesti käyttäytyy valheellisesti, ja näin poimimaan ne henkilöt, joiden kohdalla tarkkailu on kattavampaa. Toinen ongelma muodostuu rajatarkastajien sanattomien viestien tulkinnanvaraisuudesta. Rajatarkastuspaikalla vierailee hyvin paljon eri kulttuureista kotoisin olevia ihmisiä, joiden käyttäytymismallit vaihtelevat. Erilainen elehdintä saattaa tarkoittaa täysin eri asiaa, mitä se tarkoittaa meidän kulttuurissamme, joten rajatarkastajan tulisi tiedostaa ne eleet, jotka ovat globaaleja tai maailmalla diagnosoituja valehtelijan käyttäytymismalleja. Kolmas haaste liittyy rajatarkastajien uskoon omista kyvyistä tarkkailla sanattomia viestejä. Yksi virhe saattaa aiheuttaa uskon rapautumisen omia kykyjä kohtaan, jolloin motivaatio ulkoisten viestien tarkkailuun häviää.

Sanattomien viestien tarkkailu toimii eritoten muuta tarkastusta tukevana välineenä. Koska arvioimme ihmisen käyttäytymistä koko ajan, voimme tehdä sen myös tehokkaammin tarkastusten yhteydessä. Ulkoisen käyttäytymisen tulkinta saattaa myös motivoida ja lisätä rajatarkastajan inspiraatiota suorittaa virkavastuun, ja organisaation velvoittamat tehtävät tarkemmin. Lisäksi sanattomien viestien tarkkailu on suhteellisen kustannustehokas ja mielenkiintoinen tapa kehittää rajatarkastajien ammattitaitoa. Harjoittelun ja onnistumisien myötä rajatarkastajan käsitys ihmisten peruskäyttäytymisestä syvenee, mahdollistaen tehokkaamman ul-

koisten viestien tarkkailun. Sanattomien viestien tarkkailu kehittyy rajatarkastajan ammattitaidon mukana, mikä hyödyttää koko rajatarkastusorganisaatiota.

6.3 Johtopäätös

Päätutkimuskysymykseeni; Onko rajatarkastuspaikalle mahdollista muodostaa toimintatapakulttuuria, jonka perusteella rajaa ylittävää matkustajaa voidaan epäillä laittomasta toiminnasta valehteluun liittyvän ulkoisen käyttäytymisen perusteella, ei ole suoraviivaista vastausta. Toimintatapakulttuurin muodostamiseen liittyy kuitenkin haasteita, joiden ratkaisu riippuu hyvin pitkälle organisaatiosta itsestään.

Koska rajatarkastuskulttuuri on prosessikeskeinen, ei se tue ajatusta jatkuvasta ulkoisten viestien tarkkailusta, jolloin helposti tuloskeskeisyyden vuoksi, tehtävä toteutetaan mahdollisimman nopeasti niillä vaatimuksilla, jotka on annettu. Valehteluun liittyvän käyttäytymisen arvioinnin tekee mahdolliseksi se, että arvioimme ihmisen käyttäytymistä koko ajan tiedostamatta. Kohdattaessa epäilyttävä henkilö, tunne henkilön oikeista aikomuksista koetaan intuitionä. Intuition muuttaminen harjoittelun ja koulutuksen myötä varmuudeksi, on huomattavasti tehokkaampaa valvontaa, kuin intuition pohjautuva epäily. Rajavartija uskaltaa puuttua epäilyttäviin henkilöihin varmemmin, jolloin hän myös suorittaa virkavastuutaan tehokkaammin, rikollisten kiinni saamiseksi.

Rajatarkastuskulttuuria on mahdollista muuttaa toimivaltuuden tuoman virkavastuun kautta. Sanattomien viestien tarkkailun etuna on sen kustannustehokkuus, jolloin se on keskeinen vaihtoehto rajatarkastusten kehittämiseksi. Tulee korostaa, että valehteluun viittaavien eleiden havaitsemisen jälkeen, vähimmäistarkastus tulisi tehdä tarkemmin, esimerkiksi henkilöhakuihin, tarkastamalla perusteellisemmin matkustusasiakirjat tai esittämällä lisäkysymyksiä. Muutos ei kuitenkaan ole nopea, joten herää kysymys, onko toimintatapakulttuurin muutos tarpeeksi nopeaa, jotta sillä kyetään vastaamaan tarpeeksi ajoissa lisääntyneen rajanylitysliikenteen tuomiin haasteisiin?

Jatkotutkimusaiheena tutkimukseeni liittyen, voisi olla valehteluun liittyvien sanattomien viestien tulkintaa helpottavan listan, tai keinon muodostaminen. Tutkimus mahdollistaisi sellaisten sanattomien viestien koostamisen ja tiedon jakamisen koko rajavartiolaitokseen, jolloin tieto valehteluun liittyvästä käyttäytymisestä, ei jäisi pelkästään rikostutkijoiden tai käyttäytymispsykologien kansioihin.

LÄHTEET

1. JULKISET JULKAISTUT LÄHTEET

Albert Vrij, *Detecting Lies and Deceit, Pitfalls and Opportunities*, Second Edition, 2008

David A. Camp, Ph.D. *Exposing Lies, Understanding and Identifying Deception*, 2003

Derren Brown, *Miten Mieltä Hallitaan*, 2010

Edgar H. Schein, *Organisaatiokulttuuri ja johtaminen*, 1987

Euroopan parlamentin ja neuvoston asetus (EY) N:o 562/2006

Joe Navarro, *What every Body is saying*, 2008

Judi James, *Kehonkieli työelämässä*, 2001

Mark L. Knapp, Judith A. Hall, *Nonverbal Communication in Human Interaction*, 2002

Matti Klemi, *Sanaton Kieli*, 1988

Nathan J. Gordon & William L. Fleisher, *Effective Interviewing and Interrogation Techniques*, Third Edition, 2011

Paul Ekman, *Telling Lies, Clues to Deceit in the Marketplace, Politics and Marriage*, 2009

Paul Hersey, Kenneth H. Blanchard, *Organisaatiokäyttäytymisen perusteet*, 1975

Pauli Juuti, *Organisaatiokäyttäytyminen*, 2006

Pauli Juuti, *Organisaatiokäyttäytyminen* 1989

Rajavartiolaki 578/2005

Rajavartiolaitoksen vuosikertomus 2011

Sirkka Hirsjärvi, Pirkko Remes, Paula Sajavaara, Tutki ja Kirjoita, 1997

2. OPINNÄYTETYÖT

Petri Härmä, Rajatarkastuskulttuuri – Rajavartiolaitoksen rajatarkastusten organisaatiokulttuuri, Esiupseerikurssi 60 tutkielma. Maanpuolustuskorkeakoulu. Huhtikuu 2008

3. INTERNET

http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/free_movement_of_persons_asylum_immigration/114514_fi.htm

LIITELUETTELO

Liite 1. Tutkielman keskeisten käsitteiden määrittely

TUTKIELMAN KESKEISTEN KÄSITTEIDEN MÄÄRITTELY

Tutkielmassani käytetään seuraavia keskeisiä käsitteitä:

Rajavartiomies

Rajavartiomiehellä tarkoitetaan rajavartiolaitoksen virkamiestä jolle on säädetty rajavartiomiehelle erityiset toimivaltuudet⁹⁹.

Rajavalvonta

Rajajärjestyksen ja rajaturvallisuuden ylläpitämiseksi toteutettavia toimenpiteitä, joilla valvotaan valtakunnan rajoja estäen erityisesti ulkorajan ylittäminen rajanylityspaikkojen välisellä alueella¹⁰⁰.

Rajatarkastus

Rajatarkastus käsittää rajaturvallisuuden ylläpitämiseksi suoritettavaa rajanylityksen tai rajanylitysaikomuksen perusteella toteutettavaa henkilön sekä hänen tavaroidensa ja kulkuneuvonsa tarkastamista ja henkilöiden kuulemista¹⁰¹.

Vähimmäistarkastus

Tarkoitetaan tarkastusta johon sisältyy henkilöllisyyden selvittäminen, matkustusasiakirjan ja muun matkustusoikeutta osoittavan asiakirjan tarkastaminen, tarvittaessa henkilön kuuleminen sekä ajoneuvon kuljettajan ajokuntoisuuden ja ajoneuvon liikennekelpoisuuden valvominen¹⁰² (Rajavartiolaki 578/2005 4.luku, 19mom.).

Perusteellinen tarkastus

Tarkoitetaan tarkastusta johon sisältyy vähimmäistarkastuksen lisäksi henkilöntarkastus, sekä henkilön matkatavaroita ja kulkuneuvoa koskeva etsintä henkilöllisyyttä osoittavan tarpeellisen asiakirjan löytämiseksi ja sen varmistamiseksi, ettei henkilöllä ole hallussaan omaisuutta joka on hankittu rikoksella tai jonka hallussapitoon tai rajan yli kuljettamiseen hänellä ei ole oikeutta.

⁹⁹ Rajavartiolaki 578/2005 2.luku, 10mom.

¹⁰⁰ Sama, 1.luku, 2.mom

¹⁰¹ Sama, 1.luku, 2.mom

¹⁰² Sama, 4.luku, 19mom

Organisaatio

Ihmisten muodostama yhteistoimintajärjestelmä jolla on tavoitteena tiettyjen, yhteisten päämäärien saavuttaminen¹⁰³.

Organisaatiokäyttäytyminen

Tarkoitetaan tieteenalaa, jonka tarkoitus on ymmärtää ihmisten vuorovaikutusta organisaation sisällä ja kuvailla ihmisten työhön suhtautumista sekä parantaa organisaation tuottavuutta ja kehittää toimivuutta¹⁰⁴.

Toimintaympäristö

Tarkoitetaan tässä tutkimuksessa rajatarkastuspaikkaa joka koostuu siellä olevista työskentelyolosuhteista kuten tiloista, välineistä ja henkilökunnasta, sekä siellä käyvistä asiakkaista ja heidän vaikutuksesta toimintaympäristöön.

Verbaalinen viestintä

On kielellistä viestintää jolla on merkitys ja joka muokkautuu koko ajan yhteiskunnan vaatimusten mukaan. Vaatii lähettäjän ja vastaanottajan, ja sitä voidaan vahventaa symbolein kuten elein ja ilmein, joka on *oheisviestintää*¹⁰⁵.

Nonverbaalinen viestintä

Tarkoittaa *oheisviestintää*, jonka voidaan katsoa koostuvan kehonkielen, etäisyyden/reviirikäyttäytymisen ja ilmiön antamista sanattomista viesteistä¹⁰⁶.

¹⁰³ Pauli Juuti, Organisaatiokäyttäytyminen 1989, s. 207

¹⁰⁴ Sama, 1989, s. 7

¹⁰⁵ Matti Klemi, Sanaton Kieli, 1988, s. 27 – 31

¹⁰⁶ Sama, 1988, s. 31